Türkiye Peyzaj Araştırmaları Dergisi
2019, 2:2, 108-138
Araştırma Makalesi

Turkish Journal of Landscape Research
2019, 2:2, 108-138
Research Article

ANKARA'NIN KAYBOLAN DOĞAL VE KÜLTÜREL DEĞERLERİ

Mehmet Tunçer[1]

[1]*Çankaya Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Çankaya, Ankara*
mtuncer@cankaya.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-1591-6383

Özet

Bu makalede; Ankara'nın tarih içinde kaybettiği doğal, tarihsel ve kültürel mirası özetlemeye çalışılacak, bu kayıpların önemli bir "Kültürel Bellek Yitimi (kaybı)" olduğunu vurgulanacaktır. Amaç, doğal ve tarihsel "Bellek" yitiminin önüne geçebilmek amacıyla çevresel, kentsel, sosyal ve kültürel politikalar önermektir.

Yazıda, Ankara'nın yüzyıllarca korunmuş doğal ve tarihsel/kültürel çevresinin; bağlar, akarsular, dereler, tarihi çevre ve Cumhuriyet Dönemi Mimarisi'nin neden ve nasıl yok edildiği, neden korunamadığı açıklanmaktadır.

Ankara bilinen tarihinin 2000 yılı boyunca çeşitli medeniyetlere beşiklik ve başkentlik etmiştir. Ankara'da tarih boyunca çeşitli uygarlıkların yerleştiği alanlar karmaşık ve çok katmanlıdır.

Şehir içindeki ve çevresindeki arkeolojik buluntular, höyükler zengin tarihi kültür katmanlarının üzerinde bulunduğumuzun göstergeleridir. Günümüze kadar ulaşabilmiş Augustus Tapınağı, Roma Hamamı, Ankara Kalesi ve son yıllarda ortaya çıkarılan Antik Dönem Tiyatrosu ve Kale Surlarında kullanılan devşirme yapı kalıntıları, başlıklar, heykeller, Ankara'nın Roma (ve daha sonra Bizans) kimliğinin göstergeleridir.

İnsanlığın yaşadığı ve çok değişik olaylara sahne olan tarihi kentler, bir topluluğun toplumsal, siyasal, kültürel, ruhsal zenginliğinin en önemli göstergesidir.

Ankara binlerce yıllık birikim sonucu oluşmuş bir kenttir. Tarihi Galatlara kadar gitmektedir. Ankara ile birlikte düşünülen en önemli sembolik öğe Kale ve Çankaya'dır. Biri tarihi geçmişi, öbürü ise Cumhuriyet Türkiye'sini sembolize eder. Birçok kente nasip olmamış zengin bir kültür birikimi bulunmaktadır. Cumhuriyetin yeni, çağdaş, modern bir "Başkent" oluşturma idealinin gerçekleştiği kenttir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Kültürel, Doğal, Tarihsel, Çevre, Yokoluş.

NATURAL AND CULTURAL VALUES OF ANKARA

Abstract

In this article; It will be emphasized that trying to summarize the natural, historical and cultural heritage Ankara has lost in history, these losses are an important "Cultural Memory Loss". The aim is to propose environmental, urban, social and cultural policies in order to prevent natural and historical loss of "Memory". Taking advantage of the Symposium Declaration titled "Natural and Historical / Cultural Environment: Problems and Solutions in Ankara in 90 Years" and the "CULTURAL MEMORY 2016" organized by Hacettepe University and my book "Cultural Heritage and Conservation from Past to Present (2017) and prepared by expanding. The article explains why and how Ankara's natural and historical / cultural environment, which has been preserved for centuries, has been destroyed by vineyards, streams, streams, historical environment and architecture of the Republican era. The purpose of this article; Trying to summarize the natural, historical and cultural heritage Ankara has lost in history is to emphasize that these losses are an important "Cultural Memory Loss". It is to propose environmental, urban, social and cultural policies in order to prevent memory loss.

Ankara has been the cradle and capital of various civilizations during 2000 of the known history. Areas in Ankara where various civilizations have been settled throughout history are complex and multilayered.

Ankara is a city formed as a result of thousands of years of accumulation. Archaeological finds in and around the city, the mounds are indications that we are on a rich layer of historical culture. The Augustus Shrine, the Roman Bath, Ankara Castle, and the Ancient Period Theater (Odeon) unearthed in recent years, and the ruins of monumental buildings used in the Fortress Walls, the capitals, are the indicators of Ankara's Roman (and later Byzantine) identity.

Historical cities, where humanity is experiencing and where many different events take place, are the most important indicators of the social, political, cultural and spiritual wealth of a community.

Ankara is a city formed as a result of thousands of years of accumulation. It goes back to the historical Galatians. The most important symbolic element considered together with Ankara is Kale and Çankaya. One of history, while the other symbolizes the Republic of Turkey. There is a rich cultural accumulation that has not been granted to

many cities. It is the city where the ideal of creating a new, modern and modern "Capital" of the Republic has been realized.

Keywords: Ankara, Cultural, Natural, Historical, Environment, Disappearance.

GİRİŞ

Ankara'nın En Önemli Kültürel Bellek Noktası: Unesco Dünya Miras Ön Listesine Giren Değerlerinden Hacıbayram ve Augustus Tapınağı

Ankara vadilerini, bağlarını, derelerini ve çaylarını ve tarihsel çevresinin büyük bir kısmını Cumhuriyet başkenti olduğundan bu yana geçen 90 yıl içinde kaybetti. Günümüzde de Atatürk'ün mirası olan Atatürk Orman Çiftliği, şehrin en önemli ekolojik koruma alanlarından olan İmrahor Vadisi, Eymir ve Mogan Gölleri su havzası, Çubuk Çayı havzası, Ankara Çayı ve batıda İstanbul yolu üzerinde Kazan'a kadar olan verimli tarım toprakları, kayak merkezi Elmadağ çevresi tehdit altındadır ve Eski Ankara üzerinde de merkezi iş alanlarının artan baskısı sürmektedir (Tunçer, 2015).

2005 yıllarından 2020 yılına kadar, Ankara Büyükşehir Belediyesi "en büyük", "en kısa sürede bitirilen" olarak nitelendirilen ancak plansız, şehircilik ilkelerine, bilime ve tekniğe aykırı, kaynak israfı yaratan nitelikte oldukları üniversiteler ve meslek odalarınca yıllardır söylenen **"büyük"** projelere girişmiştir. Bu projelerin ortak özellikleri Ankara'yı Ankara yapan mekânlara ve değerlere rant gözlüğüyle bakılmasıdır.

Ankara'nın tarihsel ve işlevsel kalbi olan "**Ulus Tarihi Kent Merkezi"** yıllardır süren ihmaller, yanlışlar ve üniversitelerin, meslek odalarının ve sivil toplum örgütlerinin Ulus'a ilişkin ürettiği birikimin göz ardı edilmesi sonucunda her geçen gün yok olmaktadır. Yanlışlar dizisinin son halkası olarak, sadece sansasyonel ve rant amaçlı projelerin gerçekleştirilmesi amacıyla Ulus "Yenileme Alanı" ilan edilmiştir. Bu yaklaşım, bilimsel korumayı değil, yıkıp yeniden yapmayı benimseyen bir yaklaşımdır. Hamamönü ve Hacıbayram çevresinde betonarme "Yeni - tarihi eserler" yapılmaktadır!

Dünyadaki koruma yaklaşımlarına bakıldığında, korumanın gittikçe artan bir ilgi gördüğü ve koruma bilincinin geliştirildiği görülmektedir. Korumanın sadece tek yapı ölçeğinde ele alınmayıp, çevre ölçeğinde koruma amaçlı imar planlarının düzenlenmesi, tarihi çevrenin korunmasına yönelik planlı ve projelere dayalı koruma uygulamaları halkın ilgisini de artırmaktadır. Koruma planlaması disiplinler arası bir uzmanlık konusu olarak görülmekte, burada yaşayan halkın katılımı ve katkısı önemsenmektedir.

Ulus'ta son yıllardaki gelişmelere bakıldığında ise yıkılmak istenen kesimlerde yaşayan ve/veya çalışanların görüş ve düşüncelerine dayalı çalışmalar yapılmadığı, bu grupların dışlandığı ve halkın burayı terk etmek zorunda bırakıldığı görülmektedir.

Antik Dönemden Günümüze Ulaşabilen Eserler Arasında Önemli Bir Yeri Olan Augustus Tapınağı ve Yazıtlar Kraliçesi

Ankara'da tarih boyunca çeşitli uygarlıkların yerleştiği alanlar karmaşık ve çok katmanlıdır. Bu medeniyetler Ancyra, Angora ve Ankara'da korunması gerekli kültür varlıkları, taşınır taşınmaz kültür değerleri ve büyük bir kültürel miras bırakmışlardır (Şekil 1).

Ankara binlerce yıllık birikim sonucu oluşmuş bir şehirdir. Şehir içindeki ve çevresindeki arkeolojik buluntular, höyükler zengin tarihi kültür katmanlarının üzerinde bulunduğumuzun göstergeleridir (Şekil 2).

Türkiye Peyzaj Araştırmaları Dergisi
2019, 2:2, 108-138
Araştırma Makalesi

Turkish Journal of Landscape Research
2019, 2:2, 108-138
Research Article

Şekil 1.Antik Dönem uygarlıklarından Cumhuriyet Dönemi'ne (Tiğrek, M., 2013)

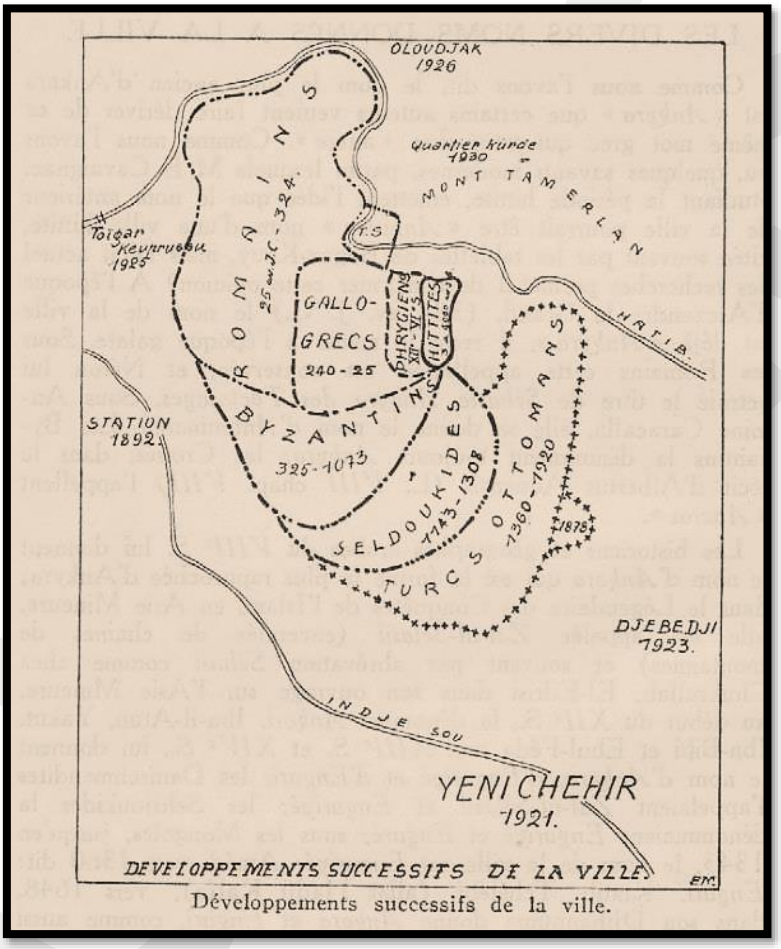

Développements successifs de la ville.

Şekil 2. Şehrin devam eden gelişimleri (Mamboury, 1934) Medeniyetler Beşiği Ankara'nın Kültür Katmanları : Ankara'nın Kültürel Belleği İçinde Günümüze Kadar Gelebilmiş Antik Dönem Eserleri: Roma Hamamı, Julien Sütunu, Augustus Tapınağı, Antik Tiyatro Ve Ankara Kalesi

Günümüze kadar ulaşabilmiş Augustus Tapınağı, Roma Hamamı, Kale önünde son yıllarda ortaya çıkarılan Roma Tiyatrosu ve Ankara Kalesi'nde kullanılan devşirme anıtsal yapı kalıntıları, başlıklar, heykeller Ankara'nın Roma (ve daha sonra Bizans) kimliğinin göstergeleridir (Şekil 2).

Augustus Tapınağı'nın en önemli özelliği; İmparator Augustus'un ölümünden kısa bir süre önce Antik Roma'daki, aileden sorumlu Vesta Tapınağı'nın rahibelerine bıraktığı dört önemli belgeden, sadece bu tapınağın duvarlarına da aktarılan sonuncusunun günümüze kadar gelebilmiş olmasıdır.

Roma'daki orijinali bile kayıp bu belge, Anadolu'nun üç ayrı yerinde bulunmaktaydı. Augustus Tapınağı'nın duvarlarına iki dilde de yazılan metinlerin okunmasında yararlanıldığı bilinen diğer

versiyonlardan; Isparta/Yalvaç'ta (Pisidia/Antiocheia) ele geçirilen Latince "Monumentum Antiochenum"un nerede olduğu bilinmiyor (!). Isparta/Uluborlu'da (Pisidia/Sozopolis-Apollania) ele geçirilen Grekçe "Monumentum Apolloniense" ise Yalvaç Müzesi'nde görülebilir (Özkan, 2016).

".....Augustus, ölümünden on altı ay önce Vesta rahiplerine dört belge teslim eder. Bunlardan biri özel istekleri ve vasiyetnamesidir. Diğeri, cenaze töreni hakkındaki buyruklarını, üçüncüsü imparatorluğun parasal ve askeri durumu ile ilgili kayıtları kapsamakta ve dördüncüsünde ise yaşadığı sürece yaptığı işler sırasıyla anlatılmaktaydı. Bunlardan ancak sonuncusu "***İndeks Rerum Gestarum***" Ankara Anıtı duvarlarına iki dilde, Hellence ve Latince yazılmış olarak günümüze değin gelmiştir. Metal plakalar üzerine yazılı, Roma da İmparatorun Mausoleumu'nun önünde yer alan orijinal metin tamamen yok olmuştur.

Garip bir raslanti sonucu ***"Res Gestae Divi Augusti"*** (Tanrılaşmış Augustus'un Yaptığı İşler) günümüze değin bilinen diğer iki kopyasına ait parçalar da yine Anadolu'da ele geçirilmiştir. Pisidia'da Antiochia'da (bugünkü Yalvaç) yapılan kazılarda Latince metin parçaları ortaya çıkarılmıştır. Bunlar Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir ve Ankara tapınağındaki yazıtın bazı eksik bölümleri bu parçalarla tamamlanıp okunmuştur. Frygia'da Apollonia'da (bugünkü Uluborlu) bulunan Hellence kopya, orijinal metnin daha iyi anlaşılabilmesine fazla katkıda bulunamamıştır.

Augustus'un uğraşılarını anlatan Latince metin pronaosun iki duvarının iç yüzlerinde yer almaktadır. Ayni yazıtın Hellencesi ise naosun güney batı tarafının dış yüzüne yazılmıştır." (Dereli, 1999).

Roma İmparatoru AUGUSTUS anlatıyor;

"Ondokuz Yaşımda Kendi Teşebbüsüm Ve Paramla Bir Ordu Kurdum. Bu Ordu İle Devleti Parti Tahakkümünden Kurtardım. Bundan Dolayı Senato Beni Üyeliğe Seçti. Aynı Zamanda Komutanlık Ödevini Ve Yetkisini Verdi. 0 Yıl (M.Ö. 43) Her İki Konsül De Harpte Olunca Halk Beni Konsül Yaptı. Babamın Katillerini Cezalandırdım. Devlete Karşı Açtıkları Harpte Onları Yendim. Bütün Cihan Üzerinde, Karada Ve Denizde Harplere Giriştim. Zaptettiğim Yerlerin Ahalisine Merhamet Gösterdim. Hizmetleri Biten Askerlerin Hepsine Toprak Ve Para Vererek Yerleştirdim.

Alt Yüz Gemi Zaptettim.

Birçok Kere Zafer Alayı Yaptım. Yirmi Bir Defa İmparator İsmini Aldım. Karada Ve Denizde Kazandığım Zaferlerden Dolayı Senato Elli Beş Defa Dini Tören Yapılmasın Karar Verdi. Zafer Alaylarında Arabamın Önünde Dokuz Kral Ve Kral Çocuğu Yürüyordu.

Halk Ve Senato Tarafından Teklif Edilen Diktatörlüğü Kabul Etmedim. Büyük Bir Kıtlık Olduğu Sene Aldığım İyi Tedbirler Sayesinde Milleti Açlıktan Kurtardım. Kaydıhayat Şartıyla Verilen Konsüllük Görevini De Kabul Etmedim.

Senato Ve Roma Milleti Bana En Yüksek Yetkileri Vermek İstedikleri Halde Ecdadımızn Geleneklerine Uygun Olmayan Herhangi Bir Memurluğu Kabul Etmedim. Devleti Teşkilatlandırmak Üzere Kurulmuş Olan Üçler Meclisi'nin, On Yıl Üyeliğini Yaptım.

Kırk Yıl Senato'nun En Seçkin Mevkiin, İşgal Ettim. Kutsal Törenlere Bakan On Beş Üyeden Biri, Dini Ziyafetler Hazırlayan Yedi Kişiden Biri Ve Diğer Çeşit Rahip Cemiyetlerinin Üyesi Oldum. Milletten Ve Senato'dan Aldığım Talimat Üzerine Patricien'lerin Sayısını Artırdım. Üç Defa Senato Seçimi Yaptım. Altıncı Konsüllüğümde Arkadaşım

Agripa İle Roma Milletinin Bir Nüfus Sayımın Yaptım. Bundan Sonra Her Beş Yılda Bir Dört Nüfus Sayımı Yaptım. Yeni Kanunlar Yaparak Birçok Gelenekleri Dirilttim.
...
Bunları Yazarken Yetmiş Altı Yaşında İdim.

"Tanrılaşmış Augustus'un Yaptığı İşler" (ResGestaeDivi Augustus) (Dereli, 1999).

Ankara'nın Zengin Kent Dokusunu, Mimari Eserlerini ve Ticari, Kültürel Geçmişini Belgeleyen ve Günümüze Ulaştıran Eserler

Ankara uzun tarihsel dönemler boyunca belli bir planın yönlendirici ilkelerine bağımlı kalmadan, çeşitli kültür, siyasal yönetim, savaşlar ve olaylardan etkilenerek gelişmiş bir Anadolu şehridir. Ankara'nın tarih öncesi çağlarda da yerleşme bölgesi olduğu, yapılan kazılar sonucunda anlaşılmıştır.

Bugünkü Ankara kalesinin ilk yerleşiklerinin Hititler olduğu söylenir. Ancak, Ankara'nın bilinen ilk tarihi Frigler (M.Ö. XII-VI. yy)'le başlamaktadır ve onların oturduğu yer, muhtemelen bugünkü Hacı Bayram Camisi'nin bulunduğu yükseklikte kurulmuş olan bir kaledir.

Ankara'nın Eski Bir Resmi

17. ve 18. yy. 'da Avrupa'da şehir hayatı tabloları adı altında bir takım tablolar moda olmuştur. Bu tablolarda o şehirdeki mimari yapı, sosyal – ekonomik hayat ne ise hepsi bir arada yansıtılmıştır. Ankara Manzarası tablosu, yapıldığı zamandaki kentin genel bir görünümünü ve bugün "Eski Ankara" denilen Kale, Ulus, Samanpazarı ve Hamamönü kesimlerinde bulunan önemli yapılar hakkında ayrıntılı fikir vermektedir. "....Resmin alt kısmında da Angora'daki ticaret hayatı, esnaf ve sanatkâr loncaları görülüyor. Kenarda büyük bir dokuma tezgâhı ve terazili beyaz sakallı bir satıcı var. Feraceli kadınlardan başka, pazarlık yapan, çünkü aralarında biri keseye davranmış vaziyette, bir takım tüccarlarda var (Eyice, 1972).

Hatta arada bir de dilenci ve dövüşenler de ihmal edilmemiş. Herhalde çok sayıdaki bu kadınlar, yünleri yıkayıp hazırlayan işçilerdir. Çünkü ateş yanan bir ocak var. En kenarda büyük bir tezgâhta yünler dokunmaktadır. Ortada dua edildiğini görüyoruz. Belki de yıllık mahsulün satışı sırasında yapılan bir dini tören ile ilgili bir sahne. Resimde kadınların çokluğu Osmanlı devrinde tiftik endüstrisinde kadınların önemli yeri olduğunu gösteriyor...." (Şekil 3).

Şekil 3. Ankara'nın eski bir resmi (Eyice, 1972)

Sof üretimi Angora'da büyük bir ticari merkezin gelişmesine neden olmuştur ve kentin yüzyıllarca süren en önemli üretim ve ticari meta olarak "SOF" kültürel bellekte önemli bir yer tutmaktadır.

Şehir içi ve dışı ticarette, sof ve bazı dokuma, kumaş ticareti büyük yer tutmaktadır. Bedesten ve çevresindeki ticari hanlar bu ticaretle uğraşmaktadırlar. Ticaretin artan bu gelişimi günümüze kadar

yaşayan önemli bir kültür varlığı olan "Hasan Paşa Hanı" (Sulu Han) ve çevresinin de büyüyüp gelişmesine neden olmuştur.

"İki bin dükkânı vardır. Bir süslü Bedesteni bulunmaktadır. Çarşılarının çoğu yüksek yerdedir. Uzunçarşısı, Sipahi Pazarı, Kale Altı Pazarı, gayret kalabalık pazarlardandır ". (Andreasyan, 1964).

"Bedesten yapısı çok görkemlidir. Kıymetli mallar, taştan yapılmış ve çok kubbeli olan bu binada satılır". (Pococke, 1743-45).

Ahiler Devrinde (13. ve 14. yüzyıllarda) başlangıçta sadece debbağ, saraç ve kunduracıları kapsayan Ahi Örgütlerinin, giderek 24 üretim dalını kapsayacak biçimde genişledikleri saptanmıştır (Tunçer, 2001).

Ahi örgütlerinin üretimde bulunduğu zanaat dalları şunlardır: Çiftçiler, debbağlar, haytaplar, nalıncılar, dokumacılar, çulhacılar, hallaçlar, sandıkçılar, nalbantlar, destegâhçılar, bezzazlar, ipekçiler, şekerciler, demirciler, leblebiciler, aktarlar, pabuççular, göncüler, bıçakçılar, kuyumcular, ekmekçiler, berberler, keresteciler, yorgancılar. Bu üretim ve servisler, her biri belirli sokakta yoğunlaşmışlar ve sonraları gelişerek yayılmışlardır. Bu sokaklardan bazıları günümüze kadar ulaşmış ve belirli mimari tipoloji analizleri yapmaya olanak sağlamıştır.

Angora'da Avancıklar mahallesinin sofçular mahallesi olarak anılması, bu mahallede oturanların ağırlıklı olarak sofçu oluşlarından ileri gelmiştir. Avancıklar Mahallesi, 16. Yüzyılın sonlarında, Molla Büyük, Kayabaşı, Çeşme ve Direkli (ya da Direkli Mescid) mahallelerine ayrılmıştır (Tamur, E., 2003).

1852 senesinde seyahate çıkan A. D. Mordtmann Ankara ticareti hakkında şöyle yazmış:

"Angora senede bir milyon okka tiftik yani Angora tiftik keçisi yünü ihraç eder. Okkası 60 kuruştur ki 60 milyon kuruş eder. (6 000 000 Florin). Angora keçisinin senelik verimi 450-500 000 kg'dır. Her keçi senede 1 okka verir, bu miktardan takriben 100 000 kilo Hollanda'ya gönderilmek üzere, memleketten işlenir. 45-50 000 kilo memleketin ihtiyacına harcanır, 300 000 kilo ham olarak, İngiltere'ye, bir miktar Marsilya tarikiyle Fransa'ya, Triyeste tarikiyle Avusturya'ya gönderilirdi. İngiltere aldığı yapağıyı, işledikten sonra (Kişmir) yapağı diye satar. Hollanda ve İngiltere'ye ihraç olunan yapağıdan şal yapılır, iyi cins yünün kilosu 70 Frank'ı aşar." (Erdoğdu, 2001).

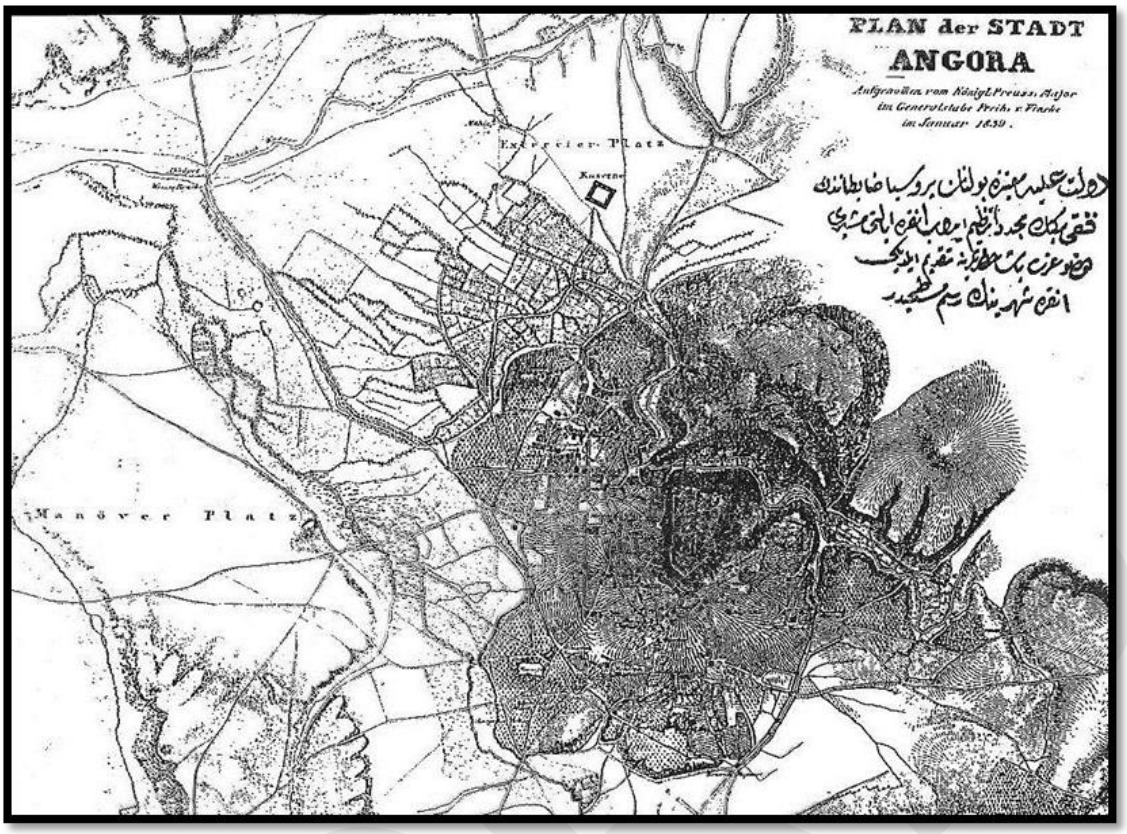

Şekil 4. Ankara'nın 1839 tarihli Von Vincke haritası (Tunçer, 2010)

Ankara'nın kent dokusu, surları, önemli yapıları, ulaşım sistemi ve yakın çevresindeki doğal değerler hakkında bize önemli bilgiler veren H. von Moltke'nin kurmaylarından Binbaşı Baron von Vincke tarafından hazırlanan bu harita bilinen en eski Angora haritasıdır. Üçüncü sur duvarı, şehre giriş kapıları ve yol sistemi ile Bedesten ve bazı hanlar net olarak görülebilmektedir (Şekil 4).

Üçüncü Sur Giriş Kapıları: Bu kapılardan en önemlileri şunlardır:

Erzurum Kapısı, doğuya açılan bir kapıdır,

İzmir Kapısı (günümüzde Osmanlı Bankası'nın bulunduğu yerdeydi),

Cenabi Paşa Kapısı (Kayseri Kapısı – günümüzde İş Bankası'nın bulunduğu yerdeydi),

İstanbul Kapısı ise günümüzde Dışkapı (Çankırıkapı) idi (Erdoğdu, 1999).

Önemli bir "Tarihi Peyzaj Mirası" olan "Üçüncü Sur Duvarı" 20. yüzyıl başlarında tamamen yok olmuştur. Angora çarşılarında, özellikle Bedesten çevresindeki ticaret 19. Yüzyılın başlarından itibaren önemini yitirmeye başlamıştır. *"Son yıllarda iyice gerileyen ticaret, tamamen yerli Hıristiyanların eline geçmiştir."* (Kinneir, 1918)

Hanlar Bölgesi bu yüzyıllarda da esas şehir merkezi işlevini sürdürmektedir. Ancak, şehirdeki üretimin şekil değiştirmesi, sof üretimin yok denecek kadar azalması ve şehrin tarımsal üretimde bulunacak şekilde yeniden örgütlenmesi ile bu ana merkezin başlıca ticari fonksiyonları azalmış bulunmaktadır.

Yok Olan Ticari Merkez: 1881 Bedesten Çevresi Hanlar Bölgesi Yangını

Yukarı Yüz'de bazıları günümüze kadar ulaşmış Mahmud Paşa Bedesteni, Kurşunlu Han, Çukur Han, Çengel Han, Zağfiran Hanı, Kapan Han vb. sayıları 33'e yaklaşan irili ufaklı ticari han inşa edilmiştir. (Bakırer, Ö., Madran, E., 1984) 1881 Yangını ile Mahmud Paşa Bedesteni ve Hanlar çevresi yanmış ve kentsel ve mimari bellek yitimine sebebiyet vermiştir (Şekil 5).

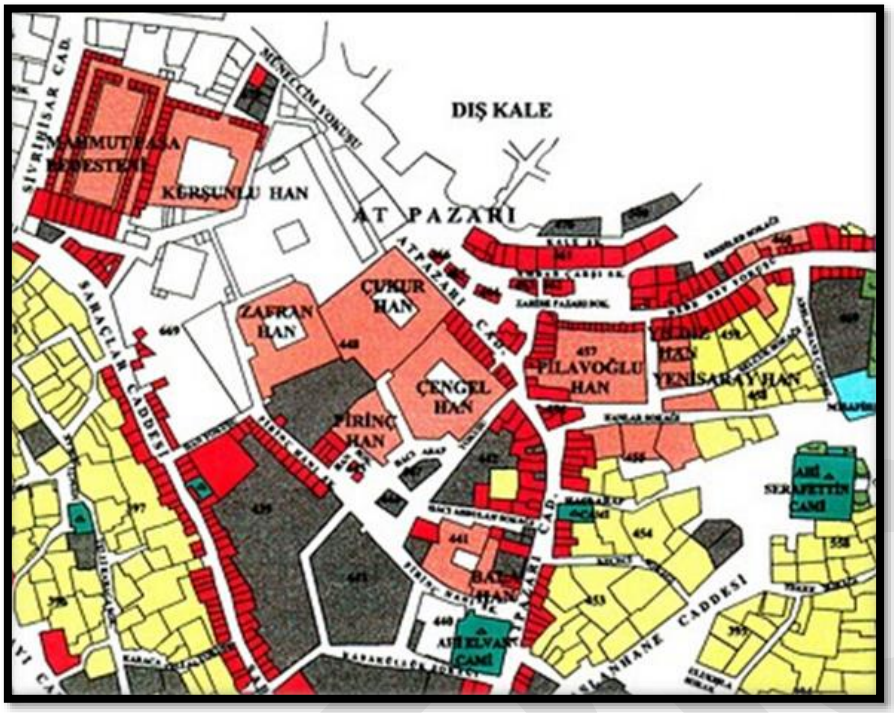

Şekil 5. Hanlar Bölgesi 1929 (Tunçer, 2001)

"Yukarı Yüz" denilen Atpazarı, Koyunpazarı ve Samanpazarı kesimindeki tarihi ticari merkez günümüze kadar yangın ve yıkılmalarla da olsa kısmen ulaşabilmiş önemli kültürel bellek mekânlarıdır (Şekil 6).

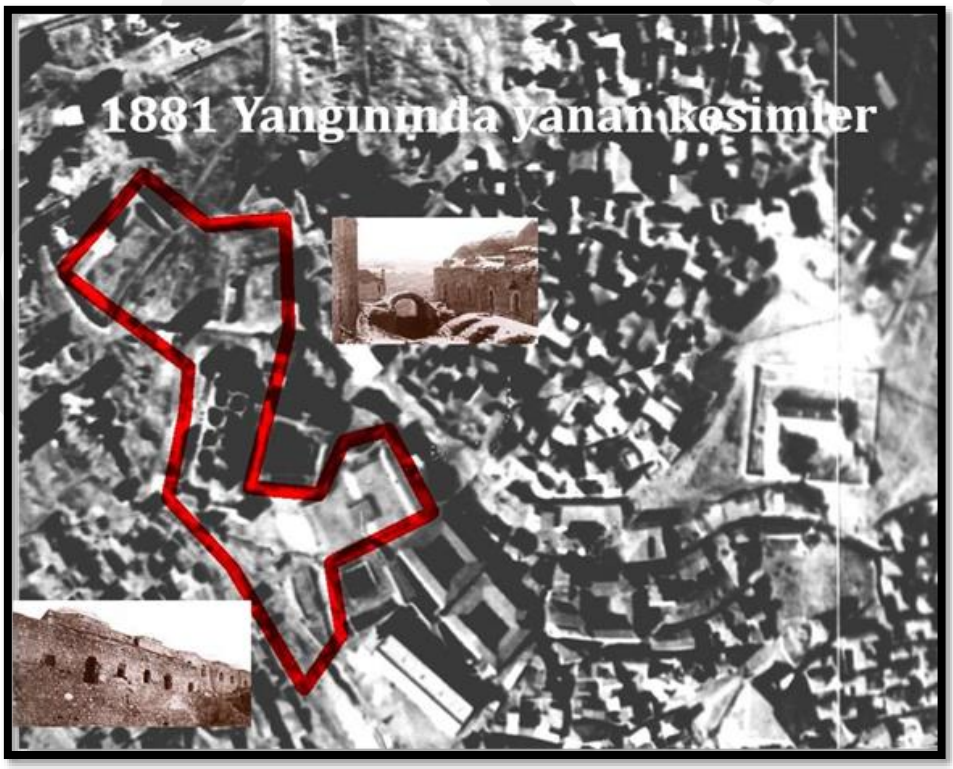

Şekil 6. 1930 Tarihli hava fotoğrafında 1881 yangını alanları (Tunçer, 1985)

Uzun Çarşı, Kızıl Bey Caddesi ile üçüncü surun başlıca kapılarından biri olan Eset Kapısı'na bağlanmaktaydı. Uzun Çarşı'nın kuzeyinde, Tahtakale Hanı (Tahtacı Hanı) 18 odası ile çarşının ikinci büyük Hanı'dır. Keçeciler Hanı'nın ise, Tahtakale Hamamı yakınında daha küçük bir han olduğu sanılmaktadır (Tunçer, 1985).

1881 Yangınında tamamen çöken Mahmut Paşa Bedesteni, 1935 sonrasında onarılarak önceleri **Eti Müzesi**, daha sonra da **Anadolu Medeniyetleri Müzesi** halinde kültürel mirasın hazinelerini saklamaya devam etmektedir (Şekil 7).

Şekil 7. Mahmud Paşa Bedesteni 1930 yılında (Ayverdi, E., H., 1976)

İngilizler, 1830'larda kurdukları dokuma fabrikalarıyla Angora'daki el tezgâhlarına rakip olmuşlar ve gelişen teknoloji ile daha hızlı ve ucuz üretimde bulunarak piyasayı ellerine geçirmişlerdir. Bütün bu gelişmelerin sonucunda, 16.-17. yüzyıllarda Angora'da bulunan 4-5 bin dolaylarındaki dokuma tezgâh sayısı 19. yüzyılın sonlarına doğru giderek azalmış ve birkaç tezgâh dışında "sof" üretimi yok olmuştur.

Yok Olan Mahalleler: 1917 Hisarönü Yangını

"...Ne Samanpazarı, ne Çıkrıkçılar Yokuşu, ne Balıkpazarı, ne İstanbul Caddesi, ne Karaoğlan Çarşısı kaldı. Her taraf bir yangın ertesinin veya bir talan sonunun manzarasını gösteriyordu. Hangi dükkânda neye el atsalar, karmakarışık bir hırdavat yığınından başka bir şey bulmanın imkânı yoktu" (Karaosmanoğlu, 1972).

Ankara'da nüfus, sosyal ve kültürel kayıplara neden olduğu kadar, kentsel doku ve mimari bellek kaybına de neden olan bir başka büyük yangın da; I. Dünya Savaşı devam ederken, 13 Eylül 1916 tarihinde çıkan ve öncekilerine oranla çok daha geniş bir alanı tahrip eden yangındır. Kale'den başlayarak tüm Müslüman olmayan ancak karma yaşam tarzının olduğu mahalleleri yok eden bu yangın geleneksel dokunun yokoluş sürecinin önemli bir parçasıdır (Şekil 8).

1917 yangını için Yalçın Ergir büyük Ankara yangını için şu bilgileri vermiştir, *"Kale eteklerindeki yangın tarihi hep 1917 olarak geçer, Bu yangının adı "32 Yangını"dır. Hicri 1332, Miladi 1914 yılına tekabül etmektedir. 1332 Yangını ile tabir edilen RUMI takvime göredir, çünkü Rumi 1332 yılı, Miladi 1916 'ya tekabül etmektedir. Yani yangın 1917 yılında değil 1916 yılının Eylül ayında meydana gelmiş"* demiştir. Ancak, Hamit Zübeyr Koşay, 1935 de yayınladığı "Ankara Budun Bilgisi" adlı

eserinde yangının 13 Eylül 1917 tarihinde çıktığını yazmaktadır. Refik Halit Karay da 1917 yangını olarak bahsetmektedir.

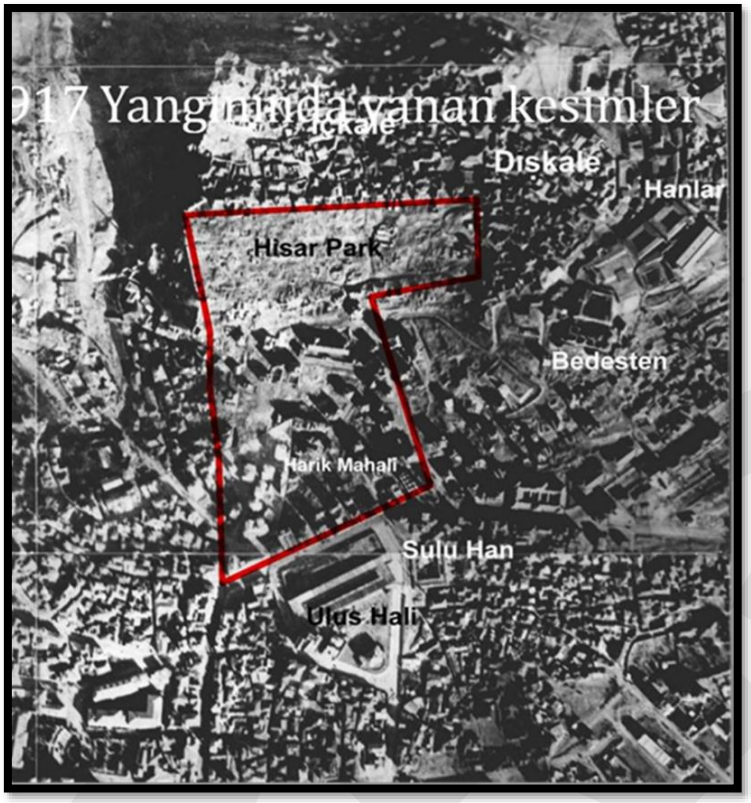

Şekil 8. 1930'da çekilen hava fotoğrafında yangın alanları: Hisar'dan başlayarak tüm gayr-ı müslim yerleşim alanlarını tahrip eden bu yangın önemli bir bellek yitimine neden olmuştur (Tunçer, 1985)

1916 yılında yaşanan büyük Ankara yangınını Refik Halit Karay söyle anlatır:

"Ankara yangınını görmeyenler, Roma'nın nasıl yandığına, o dehşete, o kıyamete akıl erdiremezler. Bir meydanlığa rast geldim, Ankara Ermeni'lerinin zenginliğine delil olarak orada muvakkat bir abide kurulmuştu. Yangından kaçırılan 100 kadar piyanonun sıra dizildiğini gördüm. Üzerlerine seçme, pahalı halılar serilmişti.

Birden kocaman yanık bir kütük geldi, aralarına düştü, söndürmeye koşacak adam yoktu. Kıyamet Ankara'da kopmuştu ve mahşer orasıydı. Yangın iki gün iki gece devam etti. Nihayet yakacak bir şey bulamadı, söndü. Ankara'nın dörtte üçü ortadan silinmişti. Sıra açlığa, sefalete, perişanlığa gelmişti. Evleri yanan Rumlar ve Ermeniler, ya akrabalarının ya da Müslüman komşularının evlerine uzun süreli misafir oldular. Büyük bir bölümü de sonradan İstanbul'a, İzmir'e ve diğer illere göç ettiler. Böylece 1828'den sonra topluca Ankara'ya gelen ticaret burjuvazisi kentten ayrılmış oldu" (Karay, R.H., 2010).

Bu yangın, Hacıdoğan Mahallesi'ne kadar ulaşamamış ve Tahtakale Çarşısı'na sınır olan Balıkpazarı Caddesi'ne kadar etkisini göstermiştir. Yangın alanları 1930 tarihli hava fotoğrafında işaretlenmiştir (Şekil 8).

Yıkılan Hasan Paşa Hamamı

Hasan Paşa Hamamı 16. Yüzyılda II. Bayezid emirlerinden Hasan Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Cenabi Ahmet Paşa Hamamı olarak da adlandırılan bu hamamın 17. Yüzyılın meşhur hamamları arasında olduğunu Evliya Çelebi'den öğreniriz. Hasanpaşa hamamı Valilik önü meydanı düzenlenirken yıkılmıştır (Şekil 9).

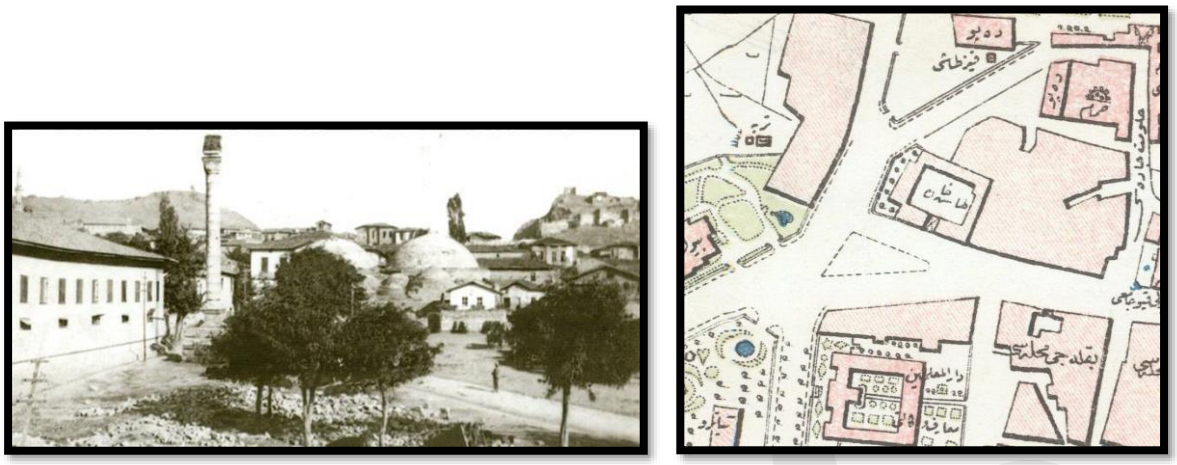

Şekil 9. Redif Kışlası, yukarda jandarma olarak adlandırılan bina ve onun güneyinde Julian Sütunu ve onun doğusunda da Hasan Paşa Hamamı (Sağda 1924 Haritasında)

Yok Olan Tarihi Ticari Merkez Tahtakale Çarşısı ve Balıkpazarı: 1929 Tahtakale Yangını

Aşağı Yüz denilen Tahtakale Çarşısında; Hasan Paşa Hanı (Suluhan), Tahtakale Çarşısı, Haseki Hamamı, Haseki Camii vb. ticari ve sosyo-kültürel yapılar yer almıştı. 16 -17. yüzyılda Angora çarşı kesiminin Atpazarı ve Hanlar Bölgesi kesiminden Çıkrıkçılar Yokuşu aracılığı ile ‘’Taht-el Kal’a’’ (Tahtakale-Kaledibi) kesimine doğru gelişmesinin sonucunda oluşmuştur.

1929 tarihli kadastral harita, Tahtakale Çarşısı’nın yangından önceki fiziki durumunu gösterdiği için önem taşımaktadır (Şekil 10). Bu yangın, 1929 yılı ortalarında, Sulu Han civarında başlamış ve bütün çarşı bir gecede yanmıştır.

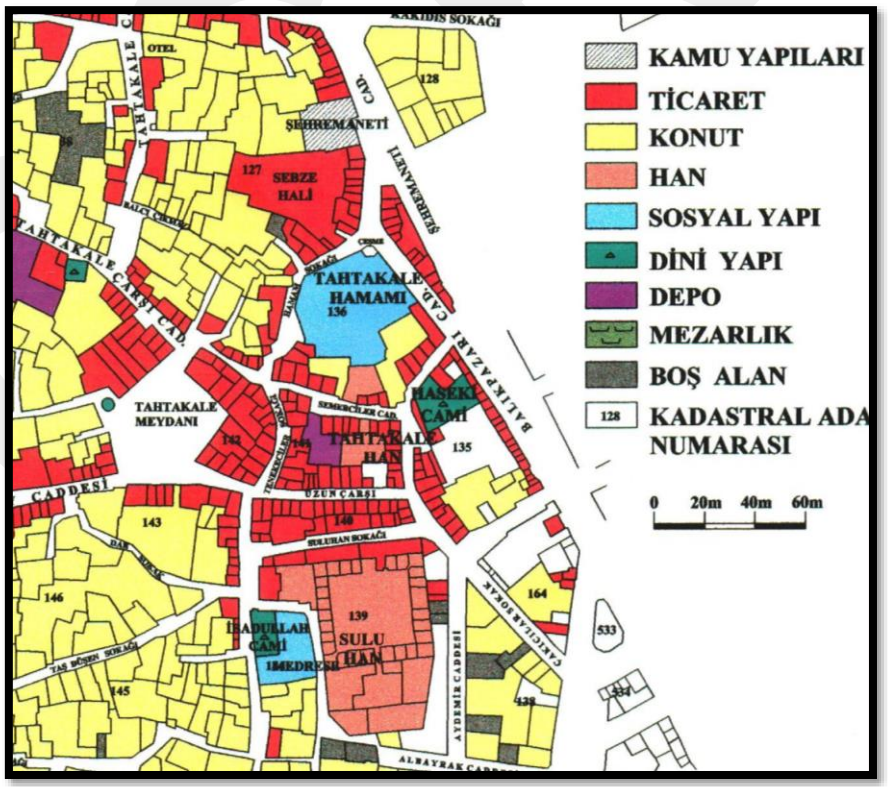

Şekil 10. “Aşağı yüz” denilen Taht’el Kal’a, Karaoğlan Çarşısı, Balıkpazarı ve Sulu Han çevresi tarihi ticari merkez günümüze kadar yangın ve yıkılmalarla sadece Sulu Han ulaşabilmiş önemli kültürel bellek mekânlarıdır (Tunçer, 2001)

Şer'iye Sicillerindeki kayıtlarda Hacıdoğan Mahallesi ve çevresindeki ticaretin gelişimi ve niteliği hakkında bilgiler bulunmaktadır (Tunçer, M., 1985).

· 2 Rebiülevvel 1207 (18 Ekim 1792) tarihli Ankara Şer'iye Sicili'ne göre (Defter No: 184, Belge No: 67); Sulu Han'ın batısında bir "Attar Çarşısı" bulunduğu, ayrıca kalaycıların da buralarda yerleştiği belirtilmektedir. Attar Çarşılarında, güzel kokulu bitki ve eczalar, iğne, iplik, düğme, boya, boncuk gibi günümüzde tuhafiyeci ve eczanelerin sattıkları mallar satılmaktaydı.

· 8 Rebiülevvel 1208 (14 Ekim 1793) tarihli bir başka kayıtta ise, Ankaravi Külliyesi'nden olan Sulu Han'da, İzmir İpliği ve kahve satıldığı anlaşılmaktadır (Ankara Şer'iye Sicili, Defter No: 184, Belge No: 227). Han içerisinde aynı zamanda attarlık da yapılmaktadır (Ankara Şer'iye Sicili, 27 Zilkade 1217 (18 Şubat 1803), Defter No: 198, Belge No: 194).

· Taht'el Kal'a Hanı'nın yaptırılışı ile ilgili bir sicilde, Hanın Toygar-Zade Mehmed Efendi tarafından 1232 Hicri (1816) tarihinde yaptırıldığı kayıtlıdır (Ankara Şer'iye Sicili, Defter No: 217, Belge No: 41).

1929 yangını ile Sulu Han çevresi, Tahtakale çarşısı ve Balıkpazarı kesimi yok olmuştur. Yangın, günümüzde Ankara Belediye Binası olan ve o zamanlar sebze hali olarak kullanılan yere kadar yayılmış ve ancak yangın bombaları atılarak durdurulabilmiştir. Top top kumaşların yandığı, zararın iki milyon liradan fazla olduğu belirtilmektedir. Hasan Paşa ve Tahtakale Hamamları ile, Haseki Camii de yangında hasar gördükleri için yıktırılmışlardır (Şekil 11).

Tahtakale hanı ile adı saptanamayan ve paftalarda "Han" olarak belirtilen küçük bir iki han da yangında tahrip olmuşlardır. Bu kısım daha sonraları doldurularak yükseltilmiş, Sulu Han'ın birinci kat seviyesinden Posta Caddesi (Şehit Teğmen Kalmaz Caddesi) geçirilmiş, yanan kısma da Ulus Şehir Hali inşa edilmiştir.

Şekil 11. 1929 Tahtakale yangınında yok olan kültürel ve mimari bellek (İşçen, Y.)

Tahtakale Yangını olarak bilinen 1929 yangınını Mehmed Kemal şöyle anlatıyor (Kemal, 1983);

"Tahtakale nereye düşerdi? Şimdiki Belediye'nin ardı ile Posta Caddesini, Hacıdoğan Mahallesi'ni içine alan bölgeydi. Hacıdoğan Mahallesi'nde Ermeniler otururlardı. Yangından Ermeni Mahallesi pek fazla zarar görmedi ama çarşı tümden yandı. O zamanı parası ile iki milyon liradan fazla zarar ziyan

olduğunu da zaten gazete yazıyor. Bir yaz gecesi sabaha karşı bağda bir telaş, bir gürültü başladı. (Yazar o sırada Dikmen Bağlarındaki evlerinde bulunuyormuş). Herkes uyanıyor, koşuşuyordu. Biz çocuklar da gürültü ve telaşa uyandık. "Ankara yanıyor!" diyorlardı. Alaca karanlıkta yönümüzü kente döndüğümüzde, kentin üstünü bir alev dalgasının sardığını gördük. Şehir yanıyordu. Ama neresi yanıyordu? "Mal canın yongasıdır" derler.

Şehrin yandığını gören, şehre koşmaya başladı. Ne bulurlarsa binip şehre gidiyorlardı. At, eşek, araba yaylı, fayton, kağnı... Bizim gibi çocuklar ve kadınlara elleri böğründe yangını uzaktan seyretmek düşüyordu. Dokuz on yaşlarındaydım. Hava biraz açtıktan, gün ışıdıktan sonra, biriktiğimiz Kızılyokuş üstünden, kendi yaşımda birkaç çocukla birlikte elele tutuşarak kentin yolunu tuttuk. Her yan bomboştu o zamanlar. Ne Harb Okulu vardı, ne Bakanlıklar ne de Yenişehir. Bu boşluğu ve düzlüğü ne kadar zamanda indik ve şehre ulaştık bilmiyorum. Ama şehre geldiğimizi biliyorum. Evimiz Denizciler Caddesi'ndeydi. Oraya ulaştık. Şükür Allah'a, yangın bizim mahalleyi sarmamıştı." (Bozyiğit, A., E., 2001).

Şekil 12. 1929 Tahtakale yangınında yok olan kesim (50 Yıllık Yaşantımız 1923-1933, 1975)

"*Tahtakale yanıyor" dediler. Çocuksu cesaretimizle Tahtakale'ye doğru yöneldik. Her yer yanıyordu. Yangın karşısında, bir insanın duyduğu güçsüzlüğü o zaman yaşadım.*

Uzaktan bakıyorduk. Top top kumaşlar yanıyordu. Yangında eriyip pekmeze dönüşen helva tenekelerini tutup tutup atıyorlardı. Gördüm. Tahtakale deyip geçmeyin, çarşı pazar olarak, o zamanlar kentin kalbiydi. Gazi Paşa geliyor.." dediler.

Yangın da insanlar da açılmaya başladı. Gazi'nin gelişi de kendine özgüydü. Önce pat pat motor sesleri duyuluyor, ondan sonra bir dizi otomobil... Gazi Paşa, yangını denetliyordu. Belli ki ardındakiler Kılıç Ali, Salih Bozok, Recep Zühdü, Muhafız Komutanı İsmail Hakkı Tekçe... İtfaiyeciler daha çok su serpmeye, görevliler daha hızlı çalışmaya, yetkililer daha sert komut vermeye başladılar. O ana kadar görmezlikten geldikleri biz çocukları selamet bir yere itmeye, toplamaya çalıştılar.

Vakit öğleyi çoktan geçmişti. Bazıları eriyen helva tenekelerinden bize helva verdiler, ekmek verdiler, karınlarımızı doyurduk. Tellallar yiten çocukların adlarını bağırıyor, yitenlerin Hacıdoğan

karakolundan bulunmasını öğütlüyorlardı. Gazi'nin denetimi ile yangın söndürme telaşının gözle görülür biçimde arttığını anımsıyorum... (Şekil 11-12).

Şekil 13. Yangında tahrip olan Uzun Çarşı ve Tahtakale Çarşıları (Tunçer, 2000)

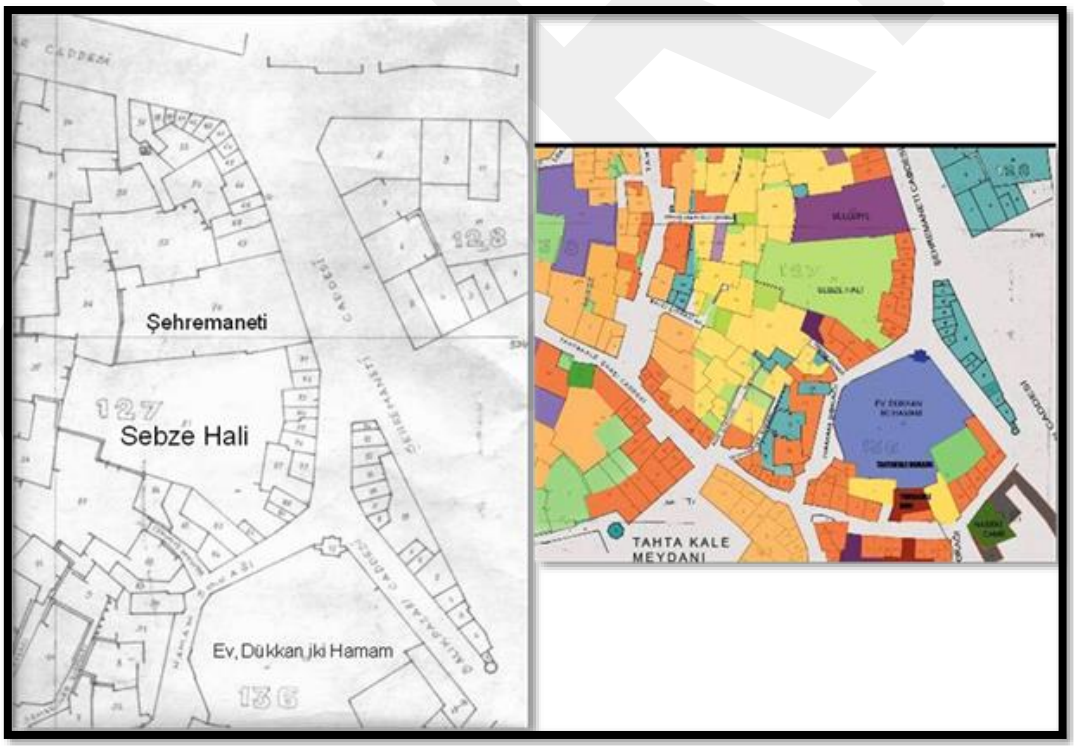

Şekil 14. Yangında tahrip olan Haseki Camisi ve Hamamı ile Balıkpazarı kesimi (1929 Tarihli Ankara Kadastral Haritaları, Tunçer, 2000)

Bellek Yitimi Ve Geri Kazanımı: Sulu Han (Hasanpaşa Hanı)

1929 yılında Sulu Han çevresinde Tahtakale Çarşısı, Tahtakale Hamamı, Haseki Camii ve Arasta kesimi tamamen yanmıştır. Yanan kesime Ulus Hali inşa edilmiştir (Şekil 13-14).

Tahtakale yangını olarak bilinen bu yangında Sulu Han tahrip olmuş ve ticari önemini yitirmiştir. Yangın çok geniş bir alana yayılmış, buradaki tarihsel ve kültürel değerler ile kent dokusu tamamen yok olmuştur. Suluhan'ın karşısındaki bir sıra dükkân ile Uzun Çarşı'nın bir bölümü de yanmıştır.

Tahtakale Çarşısı'nın diğer sosyal ve dini yapılarla beraber yok olduğu, Sulu Han'ın da kısmen tahrip olup ticari önemini kaybettiği görülmektedir. Sulu Han bir müddet bu terk edilmiş ve harap durumunu kurumuş ve ön kısımları zamanla tamamen yıkılmıştır (Tunçer, 1985). (Şekil 15).

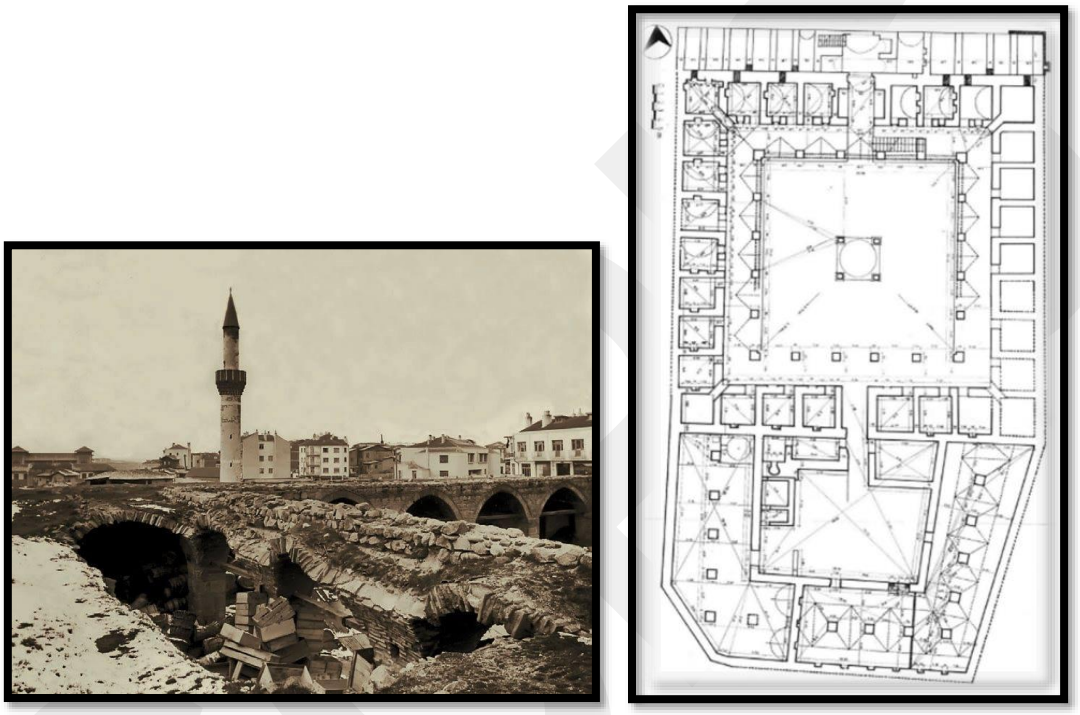

Şekil 15. Yıkılıp yeniden yapılan Sulu Han (Hasanpaşa Hanı) ve Restorasyon Projesi (Tunçer, 1985)

Bellek Yitimi: Karaoğlan Çarşısı ve Taşhan Meydanı (Hakimiyet-i Milliye / Ulus Meydanı)

Karaoğlan Çarşısı, demiryoluna ve yeni oluşturulan idari/finansal merkeze yakınlığı nedeniyle en fazla gelişme gösteren ticaret kesimi olmuştur. 20. Yüzyıl başlarında burada konaklamaya yönelik hanlar (Taşhan gibi), büyük mağazalar ve bankaların idari yapıları yer seçmeye başlamışlardır.

Samanpazarı ve çevresi bu dönemde de şehrin en kalabalık yeridir. En canlı alışveriş merkezi ise daha batıda kalan Karaoğlan Çarşısı'dır. Ankara'nın Başkent oluşundan ve kentsel gelişmeden en çok etkilenen çevre, Taşhan Meydanı çevresi ve Karaoğlan Çarşısı olmuştur. Buna karşın, diğer geleneksel çarşılar ve Tahtakale Çarşısı, kendini çevreleyen ana cadde kenarları hariç eski dokusu ve kullanımlarını sürdürmektedirler.

Kamu yatırımlarının daha çok, Bankalar Caddesi, Atatürk Bulvarı, Yenişehir ve Ulus'ta toplandığı bilinmektedir. 1917 yangını ile tahrip olan, Işıklar Caddesi, Konya Sokak, Anafartalar Caddesi arasında kalan kesim ise Jansen tarafından öncelikle planlanarak yapılaşan bölgelerden biridir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ulus ve çevresinde özellikle yangın geçiren Anafartalar Caddesi ile Hisarpark arasındaki kesimde apartmanlaşma görülmektedir (Tunçer, M., 2000).

Şekil 16. Taşhan (Ulus) Meydanı düzenleme öncesinde (Guillaume, B., 1886)

Ulus Meydanı'nın gelişmesi bu tarihten sonra hızlanmıştır. Ankara'nın o devre göre en modern, kaloriferli ve banyolu, telefonlu oteli olan "Hotel D'Angora" ya da "Taşhan Palas" Taşhan Meydanı'nı belirleyen en önemli yapıydı (Şekil 16). Bu yapı, Ankara İmar Planı yarışmasını kazanan Prof. Hermann Jansen'in itirazlarına rağmen yıktırılarak, yerine "Sümerbank Binası" inşa edilmiştir.

Cumhuriyetin ilk anıtı olan ve heykeltıraş Heinrich Krippel tarafından yapılan "Ulus Heykeli", 1927 yılında, Taşhan'ın önündeki meydanda konumlanmıştır (Şekil 17). Önceleri Hakimiyet-i Milliye daha sonra Ulus Meydanı olarak anılan bu kesim, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında "Modern Merkez" işlevlerinin yer seçtiği bir alan olarak gelişmeye başlamıştır.

Şekil 17. Hakimiyet-i Milliye (Ulus) Meydanı'nı mimari olarak belirleyen ve pekçok anısı bulunan Taşhan'ın ve karşısındaki dükkanların yıkımı önemli bir bellek yitimi olmuştur. (Solda Taş Han, 50 Yıllık Yaşantımız 1923-1933, Sağda Ulus Anıtı, 1946).

Yok Olan Peyzaj Değerleri : Vadiler, Bağlar, Dereler ve Çaylar, Tarım Toprakları

Ankara bu çok önemli peyzaj değerlerinin büyük bir bısmını Cumhuriyetin başından itibaren kaybetmiştir. Ankara çevresi gecekondularla sarılmış, vadiler, tepeler, verimli topraklar yağmalanmış, Atatürk'ün mirası Atatürk Orman Çiftliği büyük oranda tahrip olmuştur (Şekil 18 a-18 b).

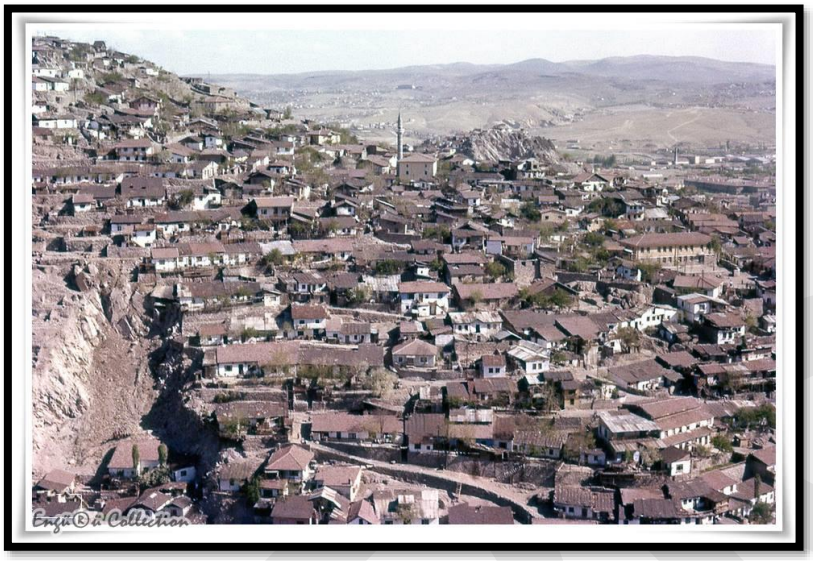

Şekil 18 a. 1956'da Altındağ yamaçları

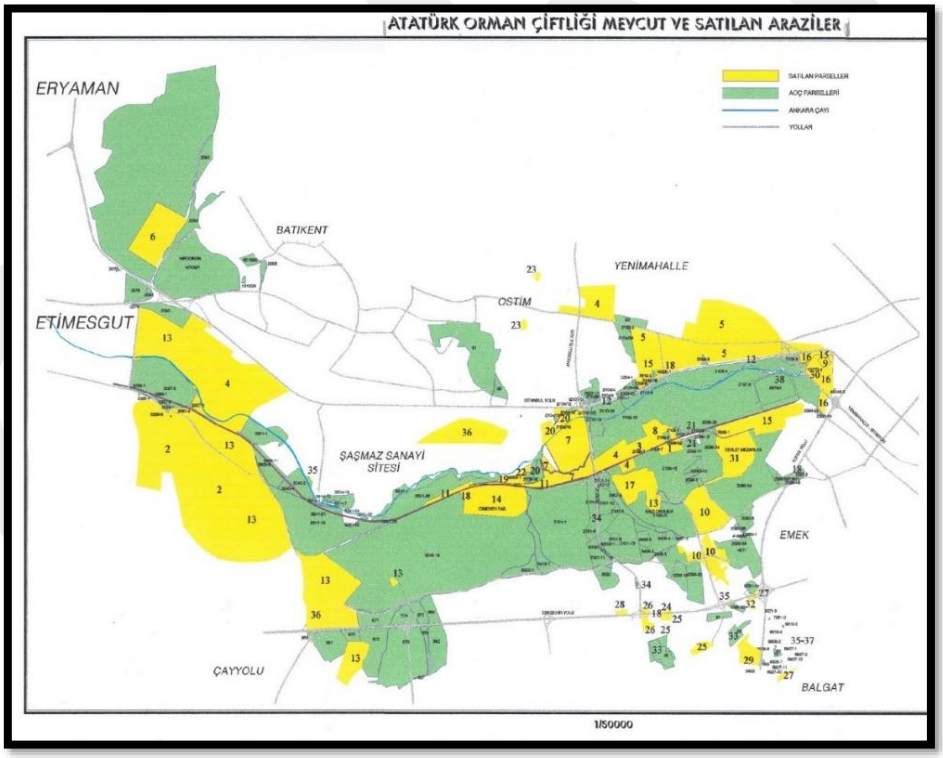

Şekil 18 b. Atatürk'ün mirası, Atatürk Orman Çiftliği yağmalanmış, bozkırda bir vaha oluşturma ideallerinin bir ürünü olan AOÇ tamamen farklı amaçlarla pek çok kamu kurum ve kuruluşuna tahsis edilmiştir.

En önemli ekolojik koruma alanlarından İmrahor Vadisi, Eymir ve Mogan Gölleri yok olmak üzeredir. Mogan, Eymir Gölü ve İmrahor Vadisi yapılaşma, otoyollar, kentsel ve endüstriyel kirlilik tehdidi

altındadır. İstanbul aksındaki Kazan yerleşimine kadar ve Elmadağ'daki kayak merkezi bile tehdit altındadır. Ankara yağ lekesi şeklinde yayılmakta ve önüne gelen tüm değerleri yok etmektedir.

Bellek Yitimi: Yok Edilen Çubuk Barajı

3 Kasım 1936'da Atatürk'ün de katıldığı bir törenle hizmete açılan ve Başkent'in içme suyu ihtiyacının karşılanması için inşa edilen Çubuk I barajı *"ekonomik ömrünü doldurduğu için"* 1994 yılından beri su tutmayan kuru bir barajdı. Belediye burayı Ankaralının nefes alacağı yeni bir rekreasyon alanı haline getirileceğini beyan etmişti.

Çubuk Barajı, Çubuk ilçesinin kanalizasyonunun Çubuk Çayı'na dökülmesi sebebiyle aşırı kirlilikten ötürü işlevini yitirmiş ve 1994 yılından itibaren Baraj'dan su alımı durdurulmuştu. 2010 yılında barajı kurtarmak için Ankara Büyükşehir Belediyesi, Çubuk ve Karaköy atıksu tesislerini hizmete sokmuş ve baraj temizleme işlemine başlamış, daha sonra da Çubuk Barajı ve Vadisini bir rekreasyon alanı olarak değerlendirip yeniden topluma kazandırmaya yönelik çalışmalar başlattığını, projeler ürettiğini açıklamıştı. Ancak, bu güne kadar henüz herhangi bir işlem başlatılmamıştır.

Şekil 19. Théodore Leveau tasarımı Çubuk Barajı Gazinosu da yıkıldı (Soyak, A., *2016)*

"……. Baraj Gazinosu 1930'lu yıllarda, toplumdaki cinsiyet ayrımcılığının sonlandığı süreçlerde, yaygınlaşan eğlence merkezleri olan gazinoların hafta sonuna yönelik tasarlanan ilginç mekânlarından birisiydi. Fransız mimar Theo Leveau tarafından Nafia Vekâleti proje bürosunda tasarlanmıştır. Yapı dönemsel olarak modernite kavramının mekânsal ve yaşamsal izlerini taşımaktadır. Çağdaş bir anlayışla tasarlanan yapıda, baraj havuzundan gelen botlar, dans pisti ve suyun üzerine doğru çıkmış olan terasın çevresinde bulunan merdivene bağlanmakta ve teras aynı zamanda suyun iki yakasını birbirine bağlayan köprüye uzanmaktadır. Çevre peyzajı ile uyumlu olan yapıda Ankaralıların anıları vardır, Cumhuriyetin özgürlükçü değerlerinin izleri vardır. Bugün bile Ankara'da bu kalite ve nitelikte bir mekânın olmadığını ortada iken, Baraj Gazinosunun yıkılması modern yaşamlarla hesaplaşmanın mekânsal karşılığıdır." (Candan, T., 2016).

Yokedilen Kentsel / Doğal / Kültürel Bellek: Ankara Bağları

Bağ Evleri Angora'da yüzyıllarca yaz başlarında gidilen ve güz başına kadar kalınan bir yaşam kültürüydü. Yörede bağcılık milattan öncesine dayanmaktadır. Hititler döneminde ama özellikle İsa'dan önce 8. yüzyıllarda Frig'lerde çeşit açısından çok zengin ve bakımlı bağların bulunduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi Ankara Bağları için *"Mamur, abadan, üzümü çok olduğunda adına Engûrü adını vermişlerdir"* demektedir (Türkyılmaz, M., 2012).

"Engûrü" Farsçada üzüm anlamına gelir. Kışın Ulus ve çevresini aşmayan sınırlar içinde oturulur, bahar geldiğinde, nisan sonu, mayıs ayı başında bağ evlerine göç edilir, ekim ayının sonuna kadar buralarda

kalınırdı. Şeref Erdoğdu'ya göre kuzeyden başlayarak saat yönünde Ankara çevresini dönersek 32 bağ ve bahçe semti saymak mümkündür (Erdoğdu, 1999).

Şekil 20. Eski Bağ Evlerinin çok azı onarılarak kültürel bellek olarak geleceğe aktarılabilmiştir (Kaynak: Asır Proje)

Son 25-30 yılda Ankara bağları hemen tamamen yok edilmiştir. Yok edilen bağlar arasında; Keçiören'de Çoraklık, Kızlarpınarı, Mecidiye, Hacıkadın Deresi, Karabağ, Solfasıl Çın Çın, Karaca Kaya (şimdi sitelerde bir cadde), Samanlık, Abidinpaşa, Kınalı Köşk, Frenközü (şimdiki Türközü), Lakavuz, Büyük Dedeman Otel'inin çevresi, Seyran Bağları, Dikmen Bağları, Çankaya, Yukarı Öveç, Aşağı Öveç, Keklik, Çatlaklı, Söğütözü, Pamuklar Çiftliği, Etlik Bağları, İğdelidere ve Ayvalı bağları bulunmaktadır.

Keçiören, Etlik ve Dikmen bağları, vadi ve tepeleri ile önce gecekondu işgaline uğramış, vadi tabanlarına kadar yağmalanmasına göz yumulmuş, daha sonra da 1983 sonrasında yapılan "Islah" imar planları ile çok katlı yapılaşmaya açılmıştır. Hemen her yer 5-8 katlı olarak, arazi kotlarından 3-4 kat kazanılarak, açık ve yeşil alan, kamusal kullanım alanı (yeşil, spor, çocuk bahçesi vb) bırakılmadan aşırı yoğunlaşmış ve böylece "Islah" edilmiştir! Ayakta kalan son bağ evleri, 19. ve 20. yüzyıl başı Ankara'sının hem fiziksel hem sosyal niteliklerinin açıklanmasına yardımcı olan, o dönemin yaşam kültürünün ayrılmaz bir parçası "bağ evinde yaşam" geleneğini yansıtan önemli tanıklardır. Günümüzde Keçiören'de Kültür Bakanlığı tarafından tescillenmiş 51 Bağ Evi bulunmaktadır (Şekil 20).

Yok Edilen Ankara Vadileri, Dere ve Çayları

Ankara, Orta Anadolu bölgesinde, morfolojik bakımdan yerleşmeye uygun doğal bir eşik kuşağında bulunmaktadır. Kent, doğu-batı yönünde uzanan Engürü Ovasının doğu yamaçlarında kurulmuş olup, kuzeyde Karyağdı dağları (1200-1500 m), güneyde Meşe ve Hacı dağları, güneydoğuda ise Elmadağ (1800 m) ile sınırlanmaktadır. Ankara'nın yakın doğal bölgesi batıya doğru Engürü Ovası ve Sincan'ın batısındaki kuzey-güney doğrultusunda uzanan Mürted Ovası ile birleşmektedir.

Yok Edilen Hatip Çayı (Bendderesi)

Ankara Çanağı'na dışarıdan giren başlıca akarsular, kuzeydoğudan gelen Çubuk Çayı, doğudan gelen Hatip Çayı ve güneydoğudan şehre yaklaşan İncesu Deresi'dir. Hatip Çayı, Çubuk Çayı ve İncesu beş yüzyıldan fazla bir süredir bu günkü adlarıyla anılmışlardır. Yüzyıllarca bu akarsulardan çevresindeki bahçelerin, bostanların sulanmasında yararlanılmış, bazı kesimleri ise dinlenme ve mesire olarak kullanılmıştır (Şekil 21). 16. ve 17. yüzyıllarda Hatip Çayı'nın (Bendderesi) Ankara'nın en önemli ekonomik ürünleri Sof üretiminde (tiftik) kullanıldığı, bu nedenle suyun temizliğinin önem taşıdığı bilinmektedir. Sof üretimi, iklim özelliklerinin tiftik keçisi üzerindeki olumlu etkileri, dolayısıyla tiftiğinin yüksek kalitesi gibi etmenlerle şehri belirleyen başlıca üretimlerden biri olarak yüzyıllarca devam etmiştir.

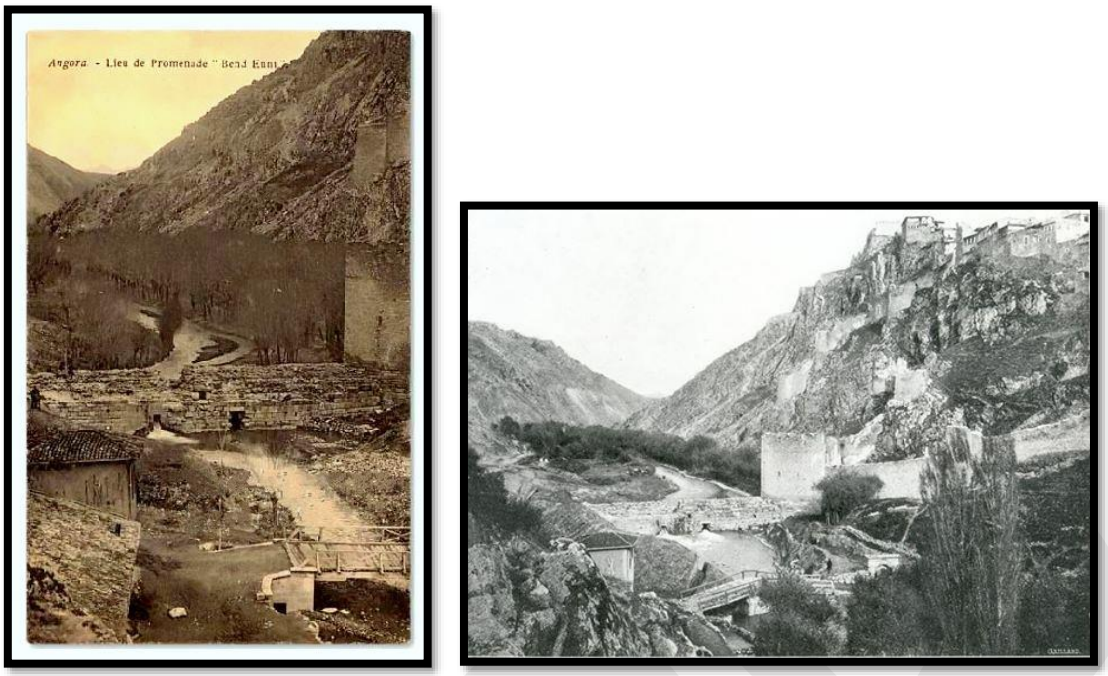

Şekil 21. Bendderesi'ndeki Roma Dönemi Bendi'nin yıkılması önemli doğal peyzaj ve arkeolojik değer kaybıdır.

Ayrıca önemli ekonomik ürünlerden biri olan dericiliğin tabaklama işlemleri de gene Bendderesi kenarında gerçekleştiği ve buradaki dabakhanelerin 19.yy sonlarında bu kesimde kirliliğe neden olduğu bilinmektedir. Her üç dere üzerinde, en çok da Bendderesi üzerinde su değirmenleri kurulmuş, hububat öğütülmüştür. İncesu'nun yukarı bölümlerinde, Mühye Köyü ve İmrahor'da toprağın uygun niteliklerinden yararlanmak amacı ile burada tuğla fabrikaları kurulmuştur.

Ankara Çayı, Bendderesi, Çubuk Çayı gibi akarsuların büyük bir kısmı daha ilk yıllarda kanalizasyona dönüştüğünden üstleri kapatılmış ve birer kanalizasyon kolektörüne dönüştürülmüştü. Jansen'in Antik Roma Bendi'ni bir yüzme havuzuna dönüştürmeyi amaçlayan tasarısı, Jansen'in işine 1939 yılında son verilmesi ile rafa kaldırılmıştı (Şekil 22).

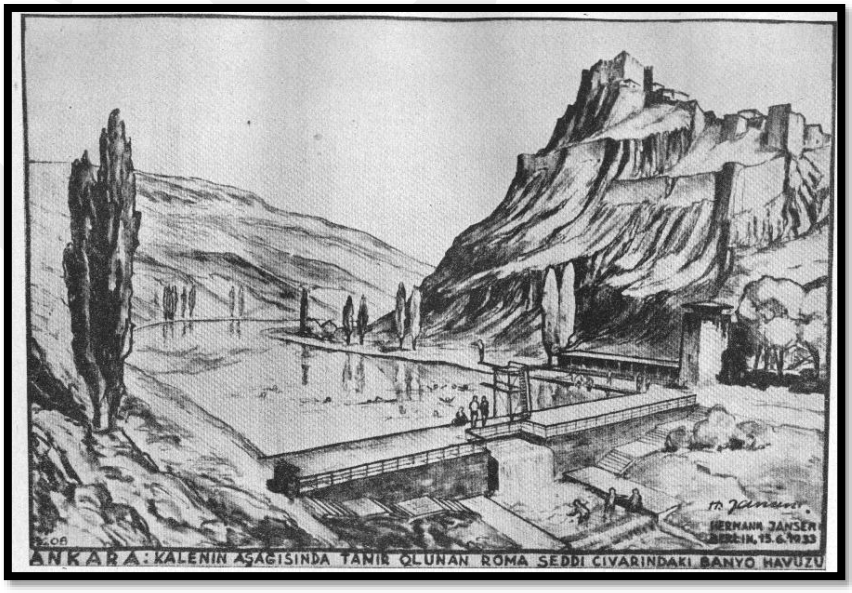

Şekil 22. Hermann Jansen'in Bendderesini "Banyo Havuzunu"na dönüştürülmesine ilişkin tasarısı (M. Tunçer arşivi)

Hatip Çayı Ankara Kalesi eteklerinden geçerken üzerinde kurulmuş bulunan Roma Dönemi Su Bendi'nden dolayı "Bendderesi" adını alır. Eski Roma bendinin yeniden kazanımı düşünülerek Hatip Çayı üzerine beton takviyeli mini bir baraj planlanarak yapılmıştır. Yüzyıllarca Hatip Çayı, Çubuk Çayı ve İncesu'nun çevresindeki bahçelerin, bostanların sulanmasında yararlanılmış, bazı kesimleri ise dinlenme ve mesire olarak kullanılmıştır. Bend aracılığı ile debisi düşürülen suyun bend üzerindeki kemerli tek açıklıkla kontrollü bir şekilde akışı sağlanıyor ve böylece suyun sel etkisi ortadan kaldırılarak dere yatağında zararsız bir şekilde akması sağlanıyordu.

Ancak, DSİ Akarsu Taşkın Yıllıklarına Hatip Çayı, 1955-1988 yılları arasında üç kez zararlı taşkınlara neden olmuştur. (18-21 haziran 1961 (3 Ölü), 12-13 mart 1968 ve 12 haziran 1988 (13 ölü), Ayrıca 11 eylül 1957 tarihindeki taşkın 130 kişinin ölümüne sebebiyet vermiştir.

Altındağ sırtlarında başlayan ve önceleri önemsenmeyen "barakalaşma" Bendderesi'ni önce kirli akan bir dereye, daha sonra da kanalizasyona dönüştürünce, Kale'nin üzerinde yükseldiği görkemli vadi tabanının üstü kapatılıverdi ve Bendderesi cadde haline dönüştürüldü. Altındağ tepesindeki türbe de zaten yok edilmişti, Hıdrellezin kutlandığı, pikniklerin yapıldığı güzelim Hatip Çayı ve boyunca gelişen ağaç dokusu, tüm güzelliği ile yok oldu gitti (Tunçer, M., 2015).

Çevre sorunları Osmanlı Dönemi'nin son yüzyılı olan 19.yy sonlarında debbağların (tabak) ve tabakhanenin burada yer seçimi ile başlamıştı. Daha sonra bu bend kaldırılmış, Hatip Çayı'nın üzeri tümden kapatılarak, Dışkapı'yı Cebeci'ye bağlayan günümüzdeki yol yapılmıştır (Şekil 23-24).

Şekil 23. Bendderesi (Hatip Çayı) üzerinden geçirilen yol günümüzde Bendderesi Caddesi olarak anılmaktadır (Karşılaştırmalı fotoğraflar: Ahmet Soyak)

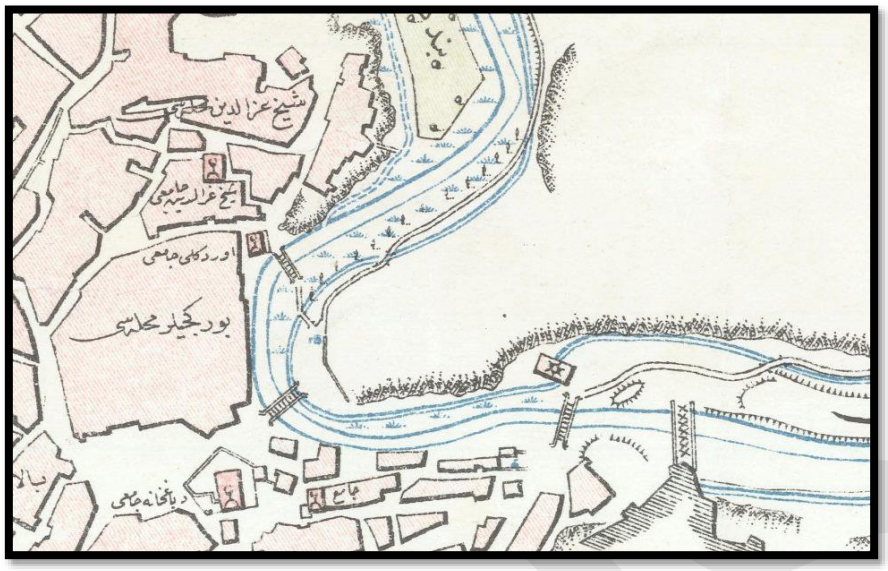

Şekil 24. Hatip Çayı (Bendderesi) üzerinde Roma Bendi ve köprüler (1924 Haritası, Tamur, E.)

Modern Ankara'da Kent Kimliği ve Kentsel Bellek

Cumhuriyet ilanı sonrasında kent kimliğini şekillendiren başlıca birkaç süreç bulunmaktadır:

1. Eski Ankara'nın korunmasına yönelik politikalar, plan ve projeler ile oluşturulmaya çalışılan geleneksel kent kimliğinin korunması ve sürdürülmesi çabaları,
2. "Yeni Şehir" kesiminin geliştirilmesine yönelik politikalar,
3. Plan ve projeler ile oluşturulmaya çalışılan "Erken Cumhuriyet dönemi batılılaşması" kent kimliği çalışmaları.

Simge Bir Yapı : Kızılay Binasının Yıkılması

Ankara'nın kent merkezi olan Yenişehir'de bulunan ve 1979'da yıkılan Kızılay Binası (Hilali Ahmer Binası) geniş bahçe içinde, zamanında meydana ismini veren bir binaydı. Başkentin simgelerinden biri olan Kızılay binası, 1930 öncesi yapılmış tüm binalar gibi "tarihi eser" olarak tescilliydi (Şekil 25).

Ama Yüksek Anıtlar Kurulu'nun (bazılarına göre çoğunluk olmadan…) yaptığı bir toplantıda apar topar "Tarihi eser değildir" kararı çıkarıldığını ve binanın kısa sürede yerle bir edildiğini öğreniyoruz. http://www.mimdap.org/?p=19848 (Erişim 20.11.2016).

"…. 1957'den sonra, Uybadin-Yücel imar planı uygulanmaya başlar. Bu dönemden sonra Kızılay Parkı, Ankara'nın hızla artmakta olan trafik yükünü karşılayabilmek amacıyla Atatürk Bulvarı'nın ve Ziya Gökalp Caddesi'nin genişletilmesi nedeniyle önemli ölçüde küçülerek bir kurum bahçesi niteliği alır. Parktaki havuz ve heykeller taşınmıştır. Hacettepe Parkı ve Gençlik Parkı'nda belli sürelerle yer alan heykel ve havuz, metro istasyonları yapımının başlamasıyla en son yeri olan Tandoğan Meydanı'ndan da kaldırılmıştır. Kızılay Meydanı'nda artık heykeli olmayan küçük bir havuz, çocuklar için oyun yeri ve Kızılay Kurumuna gelir getirecek ürünlerin satıldığı bir büfe yer almaktadır" (Çağlar, 2006).

1980 başlarında *"Kızılay Rant Tesisleri Mimari Proje Yarışması"* o günlerin en önemli yarışmalarından ve projelerinden biridir. Proje yarışması ve sonuçları mimarlık ortamında konuşulmuş, yer tutmuştur (Şekil 26).

Şekil 25. Kızılay Meydanı'na adını veren Hilal-i Ahmer (Kızılay) binasının yıkılması (M.Tunçer) önemli bir kültürel peyzaj değeri ve kentsel bellek kaybıdır.

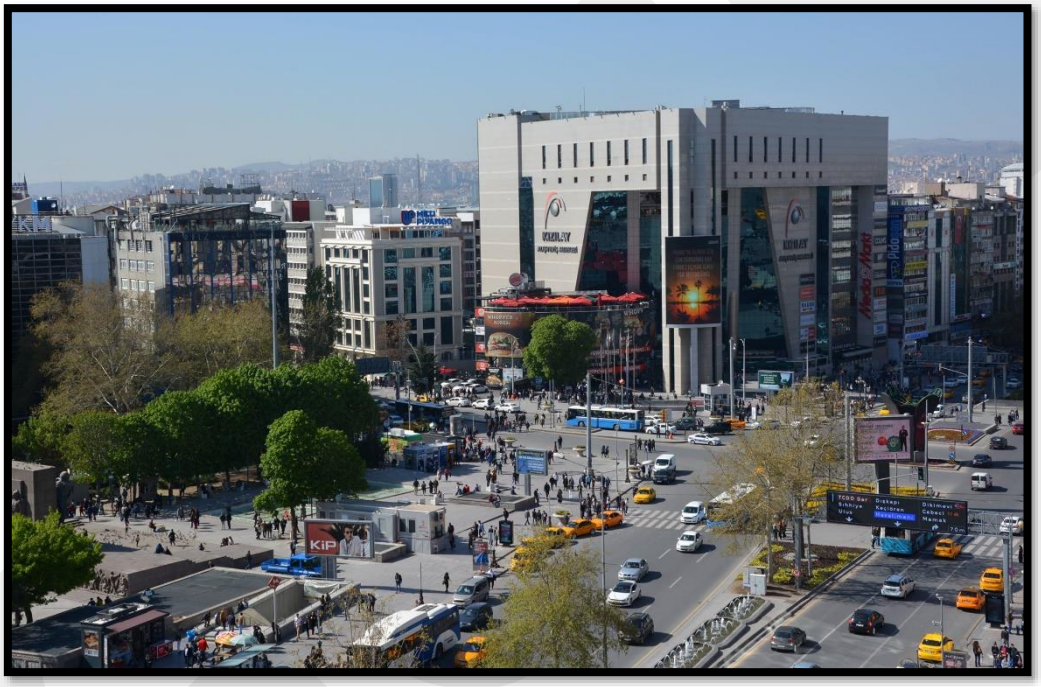

Şekil 26. Kızılay'a yeni bir imaj: yeni Kızılay Rant Tesisleri (Fotoğraf: A. Soyak, 26.04.2017)

Yok Edilen Bir Miras Tarihi Postane Binası:

Benim de çocukluğumun en güzel anıları arasında olan Büyük Postahane, Sanat Okulu, Tekel Baş Müdürlüğü binaları..Ortaokulda iken ilk gün damgalı pullarımı almak için kış yaz demeden gittiğim mekân; tarihi Postahane Binası..

Bulvara kimliğini veren Tarihi Postahane binası yıkıldı ancak diğer bazı tarihsel yapılar duruyor. 1920'lerde ekonomik zorluklar içinde inşa edilmiş o zamanın geri kalmış Ankara'sındaki Büyük Postane'nin 1930'lardaki hali aşağıdaki fotoğrafta.. 1982 Yılında yıkılarak yerine 10 katlı bir blok bir yapı inşa edilmiştir (Şekil 27).

Şekil 27.Tarihi Postane Binası (üstte) 1982 yılında yapılan Yeni Postane Binası (altta)
(Karşılaştırmalı fotoğraflar: Mustafa Tiğrek)

Büyük Oranda Yok Edilen ve Yanlış Uygulamalarla Bozulan Ulus Tarihi Kent Merkezi ve Eski Ankara

Ulus Tarihi Kent Merkezi ve Kaleiçi üzerinde, 1985-92 arasında yapılan Koruma – Islah Amaçlı Planlarına ve bunların iptal edilmesi sonucundaki parçacı onarım uygulamalarına rağmen, merkezi iş alanlarının artan baskısı sürüyor (Şekil 28).

Tarihi kent dokusu bozulmalarla çöküntü alanı haline gelmiştir. Çeşitli koruma amaçlı planlama ve projelendirme çalışmaları yapılmış ancak bu çalışmalar büyük oranda uygulanamamıştır. Ankara'nın tarihsel ve işlevsel kalbi olan "Ulus Tarihi Kent Merkezi" yıllardır süren ihmaller, yanlışlar ve Ulus'a ilişkin olarak üniversitelerin, meslek odalarının ve sivil toplum örgütlerinin ürettikleri birikimin göz ardı edilmesi sonucunda her geçen gün yok olmaktadır.

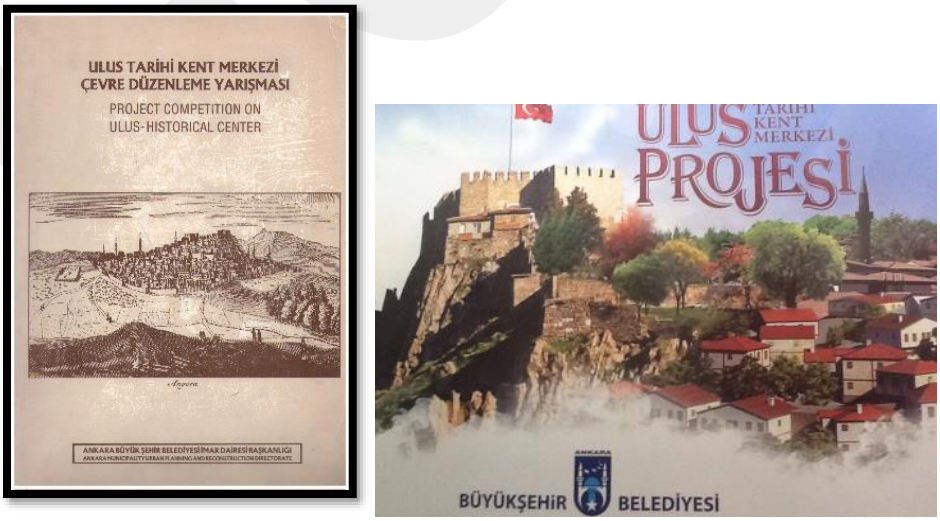

Şekil 28. Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından açılan Ulus Tarihi Kent Merkezi Çevre Düzenleme Yarışması (1986) ve Ulus Projesi tanıtım posteri (2010) (M.Tunçer)

Sansasyonel ve rant amaçlı projelerin gerçekleştirilmesi amacıyla Ulus "Yenileme Alanı" ilan edilmiştir. Bilimsel korumayı değil de yıkıp yeniden yapmayı benimseyen bir yaklaşım hakimdir. Hacıbayram çevresinde yapılan onarımlar, betonarme yeni-tarihi eserler, tarihsel çevrenin özgün halinin, peyzaj ögelerinin giderek bozulmasına ve bellek yitimine neden olmaktadır (Aytekin, Ö., 2019).

Hacıbayram Camii'ne giden sokağa bakan cepheli yapıların yıkılması, caminin son cemaat mahalinin büyütülmesi, altına kadınlar mahfili yapılması, höyüğün kazılarak çok katlı otopark yapılması, meydanın küçültülerek çevresinin sahte tarihi eserler ile doldurulması gibi uygulamalarla peyzaj değerleri yok edilmiş, tarihsel ve kültürel bellek yitimi oluşmuştur (Şekil 29 -30).

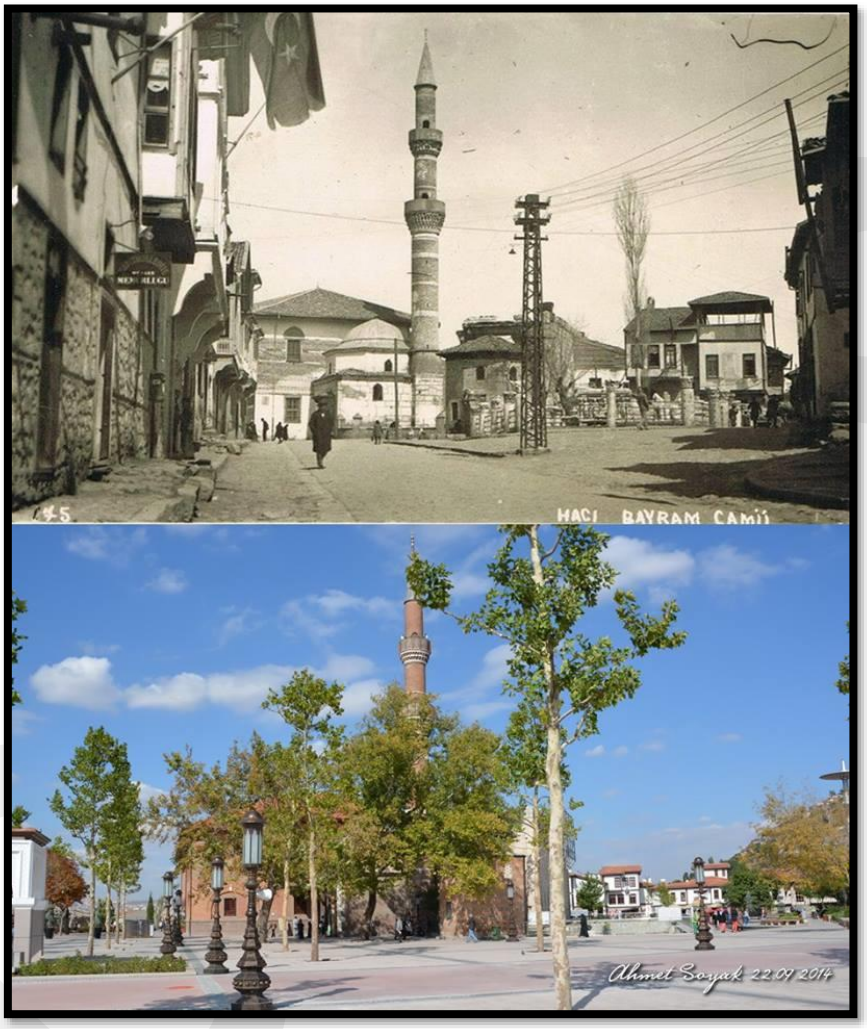

Şekil 29. Hacıbayram Camii eski ve yeni karşılaştırması (Karşılaştırmalı fotoğraflar: Ahmet Soyak)

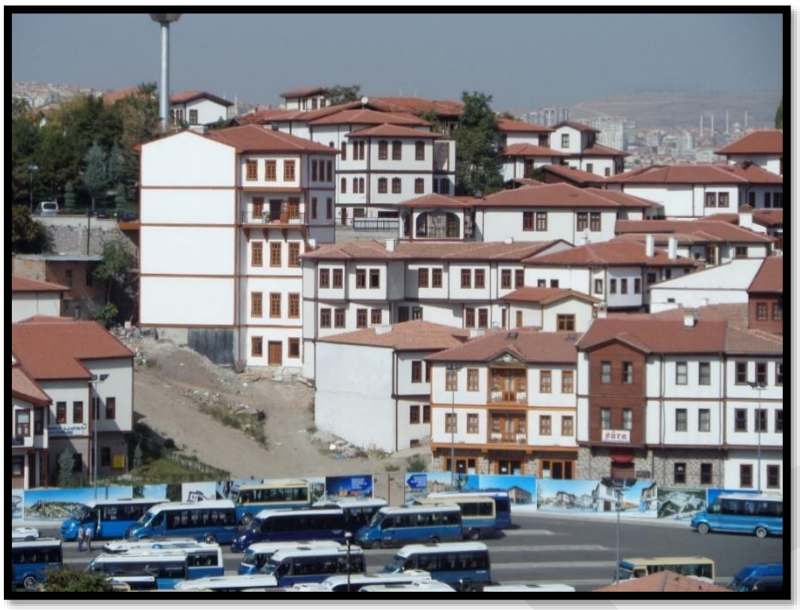

Şekil 30. Hacıbayram çevresinde çok katlı apartmanlaşan yeni-tarihi eserler (Fotoğraf: M.Tunçer, 2016)

Şekil 31. Antik Tiyatronun bakımsız ve denetimsiz hali (Fotoğraf: M.Tunçer, 2016)

1990'lara gelindiğinde Ulus'ta ticaretin çok yaygın olarak bütün ana caddeler boyunca yayıldığını görüyoruz, ama cadde arkası konut ve depolama, çöküntü alanlarıdır. Bendderesi'nde Anafartalar, Ayakkabıcılar Çarşısı yapılırken Roma dönemi tiyatrosu bulunmuştur. Antik Tiyatro'nun röleve ve restorasyon projeleri tamamlanarak onarımına başlanmış, ancak daha sonra bakımsızlığa terk edilmiştir (Şekil 31). 2020 başlarında çevre denetimi sağlanmış ve "Arkeopark" projesi hazırlanarak koruma kuruluna sunulmuştur.

*"….. Ankara Ulus'ta bulunan Roma döneminden kalma antik tiyatronun içler acısı durumuna tepki gösteren Panelin katılımcılarından Şehir ve Bölge Yüksek Plancısı Prof. Dr. Mehmet Tunçer, bir süre önce ziyaret ettiği tarihi yapıdaki vandalizmi fotoğraflayarak önlem alınmasını talep etmişti. Tiyatronun Bentderesi tarafında kalan bölümünün tamamen denetimsiz olduğunu kaydeden Prof. Tunçer, son yıllarda kazısı yapılan odeon bölümünün ise perişan durumda olduğunu belirterek, "**Yer yer ateş yakılmış, yarı yanmış odunlar, galeriler isle kaplanmış. Şarap, rakı vd içki şişeleri, ortalık çöplüğe dönmüş. Çok üzücü bir manzara. Burada yapılanlar 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'na göre tamamen suçtur. Burayı denetimsiz bırakmak da suçtur**" sözleriyle tarihi mekândaki rezalete tepkisini göstermişti…* " (Yavuz, Y., 2016)

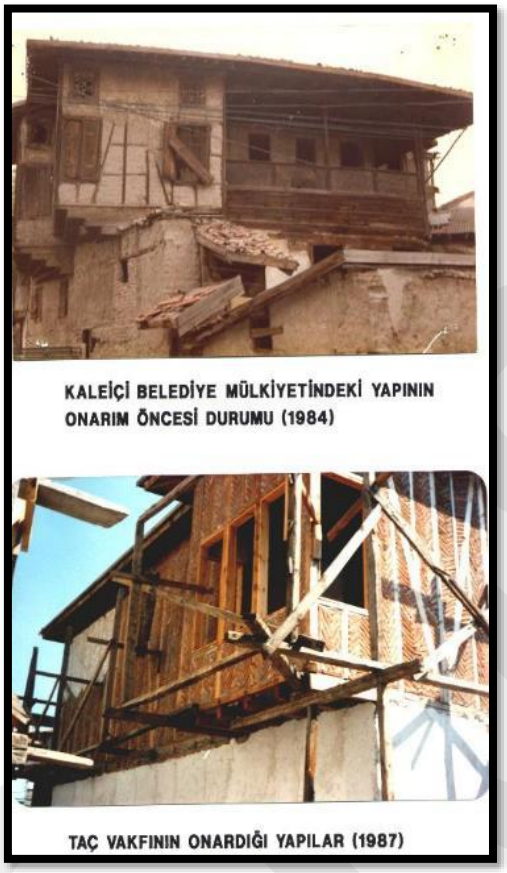

Şekil 32. Korunması gerekli bir miras: Kaleiçi Dokusu (Fotoğraf: M.Tunçer, 1984-87)

Kale içinde uzun yıllar ihmal edilen eski Ankara Evleri 1985 yılından itibaren ele alınmaya başlanmıştır. Ancak günümüze kadar yapılan çalışmalar yetersiz kalmış, tarihi çevre büyük oranda bozulmuş ve yer yer yok olmaya yüz tutmuştur (Şekil 32).

Yok Olmakta Olan Hacıdoğan ve Yahudi Mahalleleri

Hacıdoğan Mahallesi; Eski Ankara'nın Ulus tarihi kent merkezinde, Karyağdı Türbesi ile Doğan Sokak, Konuklar Sokak, Akar Sokak ve Sanayi Caddesi arasında kalan bölümdür. Günümüzde dar gelirlilerin alış veriş mekânları, depolama ve ticari mekânları ile giderek bir çöküntü alanı haline gelen Topçular, Pala, Yanmaz, Suluhan, Çerkeş, Çataldağ vb. sokaklarını kapsar.

Posta Caddesi; Çerkeş Sokak birkaç yıl önce yanan (2003) Modern Çarşı yanından bir meydana çıkar, oradan Hükümet Caddesi'nin karşısına çıkar. Çerkeş Sokağın her iki tarafı ve Namazgâh Tepesi'ne kadar olan kısmı ise İstiklal Mahallesi (Yahudi Mahallesi) olarak bilinmektedir. Bu kesimler günümüzde çöküntü bölgesi niteliğindedir ve her geçen gün yangın ve tahribatlarla yok olmaktadır. Buraların Koruma Planlarının hazırlanarak acilen korunması ve sağlıklaştırılması gereklidir.

Şekil 33. Yok olmak üzere olan Hacıdoğan Mahallesi evleri (Fotoğraf: M.Tunçer arşivi)

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu makale; "Ankara'da 90 Yılda Yok Olan Doğal Ve Tarihsel / Kültürel Çevre: Sorunlar-Çözümler" başlıklı Sempozyum Bildirisi ve Hacettepe Üniversitesi tarafından düzenlenen "KÜLTÜREL BELLEK 2016" 'da sunulan bildiri ve "Dünden Bugüne Kültürel Miras ve Koruma (2017) kitabımdan yararlanılarak ve genişletilerek hazırlanmıştır. Makalede, tarih içinde Ankara'da yangınlar ile yok olan dokular ele alınmış, Cumhuriyet sonrası hazırlanan planlar ve projeler, uygulamalar değerlendirilmiş, doğal, tarihsel ve kültürel değerlerin, peyzaj değerlerinin korunması için geliştirilen öneriler ele alınmıştır.

BULGULAR

Günümüzde ülkemiz doğal ve tarihsel değerlerin yanı sıra, kentler de büyük bir yapılaşma ve yok olma baskısı altındadır. Korunamama nedenleri arasında birinci sırada yer alan "Arsa Rantı" , "Konum Rantı", "Dönüşüm Rantı", ekonomik kar ve çıkar güdüleri, "Koru-ma-ma" için başlıca nedenlerdir.

Ankara geçmişten günümüze (2017), Osmanlı Dönemi'nde olduğu gibi yangınlarla, Cumhuriyet Döneminde de hem yangın, hem de bilinçli yıkımlarla tarihini, doğal ve kültürel mirasını yok etmektedir. Bu yok oluş aynı zamanda bir BELLEK YİTİMİ dir.

Son yıllarda Cumhuriyet Dönemi'ne ait pek çok değerli yapı (İller Bankası, Su Süzgeci, Havagazı Fabrikası vd) anlamsızca yıkılmıştır. Bu yıkımlara engel olunmalı, koruma altına alınmayan Cumhuriyet Dönemi bazı önemli yapıların saptanması, belgelenmesi ve tescil edilerek koruma altına alınması gereklidir. Bu yıkımların önüne geçmesi gerekli yerel ve merkezi yönetimler ne yazık ki umarsız davranmakta, planlı korumacı bir yaklaşım yerine parçacı ve ranta açık uygulamalarla değerleri birer birer tahrip etmektedirler.

Geçmiş dönemler ve özellikle son 25 yıl, ekonomik gelişmeyi korumanın önüne koyan, ulusal ve uluslararası çıkar çevreleri ile el ele geliştirilen son dönem politikaları "Koru-ma" nın "Eko-Politikası" olarak, doğal ve tarihsel/kültürel varlıkların tahrip edildiği vahşi bir dönem olarak tarihe geçecektir.

Aşağıda bu olumsuz gidişi engelleyebilmek için geliştirilen öneriler özetlenmiştir:

1. Koruma ile ilgili yasal, yönetsel ve idari bir reform yapılmalıdır. Doğal ve kentsel sitlerin ayrılmış olması doğru değildir ve zaman içinde yetki kargaşasına yol açmıştır. Kanunlardaki çok başlılığın mutlaka önüne geçilmelidir.
2. Yapılaşma uğruna tarih içinde Ankara'da pek çok doğal, kentsel, tarihsel ve kültürel değer yok edilmiş ve edilmektedir. Bu yıkımı engellemek amacıyla kentsel ranta dayalı, inşaat sektörünü başat kılan ekonomik politikalardan vazgeçilmelidir. Kentsel rantların kişilere değil kamuya döndürülmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

3. Tahribatı azaltmak, zamanla engellemek; Ankara'nın zengin tarihsel, kültürel ve doğal değerlerinin yok oluşunu en aza idirmek gereklidir. Bunu yapabilmek için de doğal, tarihsel ve arkeolojik alanlara ilişkin "Koruma Amaçlı" plan ve projeler, programlar hazırlanması, "Yönetim Planları" yapılması gereklidir.
4. Ankara'nın arkeolojik değerlerinin, günümüze kadar ulaşabilmiş arkeolojik değerlerin ve tarihi kent dokusunun (Eski Ankara), Cumhuriyet Dönemi sosyal ve kültürel mirasının, kültürel peyzajının, Cumhuriyet Dönemi mimari eserlerinin korunabilmesi için; her kurum ve kuruluş, Kanunlarla verilen yetkilerini, görevlerini yapmalı, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girebilecek değerleri saptayarak Dünya Mirası olarak korunması için çaba göstermelidir.
5. Doğal ve tarihsel çevre korumasına ilişkin yerel ve merkezi yönetimlere ayrılan bütçe payları arttırılmalıdır.
6. Yasalarda son yıllarda «koruma» aleyhine yapılan düzenleme ve eklentiler ele alınarak KORUMA AMAÇLI yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

"50 Yıllık Yaşantımız 1923-1933", 1975, Cilt I, Milliyet Yay., Milliyet Ofset Tesisleri. http://www.asirproje.com.tr/projelerimiz

Aktüre, S., 1978, "19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi", Doktora Tezi, İTÜ Mim. Fak., ODTÜ Mimarlık Fak. Basım İşliği, Ank.

Aktüre, S., 1998, "1830'dan 1930'a Ankara'da Günlük Yaşam", Tarih İçinde Ankara Semineri.

Ankara Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ANKAMER) Yayın No: 1, Ankara Üniversitesİ Yayınları No: 412, Tıpkıbasımı 2015, Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ankara Vilayeti Salnamesi, 1902, Ank. Vilayet Matbaası.

Aytekin, Ö., 2019, "Landscape Projects And Arrangements Around Augustus Temple And Hacıbayram Mosque", WMCAUS 17-21 June, 2019- Prague (Czech Republic) Ankara, Türkiye.

Ayverdi, E., H., 1953, "Fatih Devri Eserleri".

Bakırer, Ö., Madran, E., 1984, "Ankara Kent Merkezi'nde Özellikle Hanlar ve Bedesten'in Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", Tarih İçinde Ankara, Eylül 1981 Seminer Bildirileri, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Basım İşliği, Ank.

Bayhan, B. ,Théodore Leveau Tasarımı Çubuk Barajı Gazinosu da Yıkıldı, http://www.arkitera.com/haber/27072/cubuk-baraji-gazinosu-da-yikildi, Erişim; 12.02.2017

Bozyiğit, A., E., "Atatürk'lü Ankara ve Güreş Sporu", I. Uluslararası Atatürk ve Türk Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-Kitap.

Candan, T., http://www.arkitera.com/haber/27072/cubuk-baraji-gazinosu-da-yikildi

Cengizkan, A., 2004, "Ankara'nın İlk Planı 1924-25 Lörcher Planı", Ankara Enstitüsü Vakfı, Arkadaş Yayını.

Çadırcı, M., 1968, S.112. Ankara Şer'iye Sicillerinden 231 No'lu Defterin, 1830 tarihinde Ankara Sancağında yapılan sayımın kaydedildiği defter olduğunu belirtmektedir.

Çağlar, N., 2006, "Hürriyet Meydanı: Bir Kentsel Mekanın Yenilik Ve Dönüşüm Öyküsü", Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi, Cilt 21, No 1, 177-182, http://www.mimdap.org/?p=19848 (Erişim 20.11.2016)

Çubuk Barajı ve Emir Gölünün Makro ve Mikro Faunasının Mukayeseli İncelemesi, Ankara Üniv. Fen Fakültesi Yayını, 1949.

Dereli, H., "Augustus Ankara Anıtı (Monumentum Ancyranum)", Ekim 1999, Remzi Oğuz Arık'ın incelemesiyle, Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti.

Erdoğdu, Ş., 1999, "Ankaram", Kültür Bakanlığı Yay. 2250, Kültür Eserleri Dizisi 237.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, "Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Yapı Kredi Yayınları, Aralık 2011.

Eyice, S., 1972, "Ankara'nın Eski Bir Resmi, Tarihi Vesika Olarak Resimler - Ankara'dan Bahseden Seyyahlar - Eski Bir Ankara Resmi", Türk Tarih Kurumu, "Atatürk Konferansları" IV. Cilt'den Ayrıbasım, Ank., S. 61-124.

Gölbaşı Bölge Parkı Kentsel Tasarım ve Peyzaj Proje Yarışması Alanına Ait Doğal ve Fiziki Veriler.

Guillaume, B., http://1886.u-bordeaux- montaigne.fr/search?query=angora&submit_search=Search

Günay, B., Ankara, Tale Of A Cıty Sunumu, 2016.

Hür, A., Resmi tarihin yazmadığı 1916 Ankara Yangını, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/resmi-tarihin-yazmadigi-1916-ankara-yangini-1374274/

Jansen, H., Ankara İmar Planı Raporu, 1937.

Karaosmanoğlu, Y.K. (1972) *Ankara*, 1972, İstanbul. Remzi Kitabevi. (Dördüncü Baskı)

Karay, R.H., 2010, "Ankara", İnkılap Kitapevi, Hazırlayan: Ali Birinci.

Kemal, M., 1983, Türkiye'nin Kalbi Ankara.

Kinneir, J., M., 1918, Voyage dans l'AsieMineurre, Paris, 1918'den aktaran Madran, E.,Bakırer, Ö.,

1981, s.111

Koşay, H.Z. 1935, "Ankara Budun Bilgisi", Ulus Basımevi, Ank.

Mamboury, E., 1934, "Ankara Gezi Rehberi", (Ankara Guide Touristique); Ankara Üniversitesi,

Mustafa Bektaşoğlu, "Dünden Bugüne Ankara", http://archive.is/3EzN, Erişim tarihi 31.01.2014

Ongan, H., 1958, "Ankara'nın I Numaralı Şer'iye Sicili", T.T.K. Basımevi, A.Ü. DTCF Yay. No: 125, Ankara Şer'iye Sicili, Defter No: 184, Belge No: 67, Belge No: 227

Ongan, H., 1958, "Ankara'nın I Numaralı Şer'iye Sicili", T.T.K. Basımevi, A.Ü. DTCF Yay. No: 125, "Hacıdoğan Mahallesi'nden olup, Sulu Han'da attarlık yaparken ölen..", Ankara Şer'iye Sicili, 27 Zilkade 1217 (18 Şubat 1803), Defter No: 198, Belge No: 194.

Ongan, H., 1958, "Ankara'nın I Numaralı Şer'iye Sicili", T.T.K. Basımevi, A.Ü. DTCF Yay. No: 125, Ankara Şer'iye Sicili, Defter No: 217, Belge No: 41.

Özdemir, Z., 2013, Kentlerin Akarsu İle Bütünleşme Sorunlarının Planlama Ve Tasarım Yönünden İrdelenmesi, Y. Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Şehir Ve Bölge Planlama Bölümü, S.298.

Özkan, T., 2016, "Ankara'nın Turistik Potansiyeli Bağlamında UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne Bir Öneri; Augustus Tapınağı", VEKAM

Soyak, A.,2015-2016, Çeşitli Ankara Fotoğrafları Ve Karşılaştırmalı Çalışmalar

Tamur, E., 2012, "Suda Suretimiz Çıkıyor, Ankara Dereleri Üzerine Tarihi ve Güncel Bilgiler", Kebikeç Yayınevi, Ank.

Tamur, E., 2003, "Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı", Ankara Ticaret Odası Yay., Ank.

TMMOB, Mimarlar Odası Ankara Şubesi Vd Kuruluşlar Basın Bildirisi, Temmuz 2016, Başkent ANKARA'daki yıkımlara DUR diyoruz!

Tunçer, M., 1985, "A Research Within A Historical Perspective On Suluhan, Its Transformation and Relations With The City Center of Ankara", Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, ODTÜ, Mim. Fak., Restorasyon Bölümü.

Tunçer, M., 2001, "ANKARA (ANGORA) ŞEHRİ MERKEZ GELİŞİMİ (14.-20. YY), Kültür Bakanlığı Yayınları / 2603, 2001, Kültür Eserleri Dizisi No : 292

Tunçer, M., 2015, *"Koru-Ma' nın Eko-Politikası" Korunması Gerekli Alanların Korunamamasının Nedenleri"*, III. KORUMA VE PEYZAJ MİMARLIĞI SEMPOZYUMU Yayını, TMMOB Peyzaj Mimarlığı Odası, İzmir.

Tunçer, M., 29 Şubat 2016, "Yıkmayın ayağa kaldırın", Hürriyet Gazetesi, Eray Görgülü Röpörtajı, http://www.hurriyet.com.tr/yikmayin-ayaga-kaldirin-40061817

Tunçer, M., 8 Mayıs 2016, "Ankara'da utanç manzaraları", Yusuf Yavuz Haberi, http://odatv.com/ankarada-utanc-manzaralari-0805161200.html

Tunçer, M.,2009, Ankara Kent Kimliği ve Kent Amblemi, "*Kent Ve Kent Kimliği: Ankara",* ANKARA'DA *Belediye Hizmetleri Sempozyumu,* Tüketici Hakları Derneği Ve Çankaya Belediyesi Ankara.

Tunçer, M.,2015, "Çevresini Arayan Ankara" Alter Yayıncılık.

Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I, "Sulu Han Maddesi", 1983.

Türkyılmaz, M., 2012, "ESKİ ANKARA BAĞ EVLERİ YAŞANTISI", Atılım Üniversitesi, Konferans metni.

Uluiş, L., Anti-Modernist Ve Otoriter Eğilimleri Yansıtan Bir Şehir Tahayyülü, http://www.mimdap.org/?p=22066

Yavuz, Y., 08.05.2016, "Ankara'da Utanç Manzaraları", Haber, OdaTv, https://odatv.com/ankarada-utanc-manzaralari-0805161200.html (Erişim 25.02.2018)

Yücel, N.,Uybadin, R., 1957 Ankara İmar Planı İzah Notu. 5366 Sayılı 'Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun' http://www.asirproje.com.tr/bag-evi.htm http://www.mimarlarodasiankara.org/?id=9 http://lcivelekoglu.blogspot.com.tr/2013/11/3-kasim-77-yil-once-bugun-ankara-cubuk.html